

यातनाविरुद्धको महासन्धि र कार्यान्वयन स्थिति

मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समिति (एचआरटीएमसीसी)

सचिवालय

अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक)

कलंकी, स्यूचाटार

पोष्ट बक्स नं. २७२६, काठमाडौं

फोन: ४२७८७७०, फ्याक्स: ४२७०५५१

इमेल: insec@insec.org.np, वेब साइट: www.inseconline.org

प्रकाशन मिति: २०६३ वैशाख २५

संख्या: ५ हजारप्रति

प्रकाशक: मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समिति (एचआरटीएमसीसी)

सर्वाधिकार: मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समितिमा सुरक्षित

आई.एस.बी.एन.: ९९९३३-८५८-९-१

संयोजन संकलन: अधिवक्ता विद्या चापागाई

आवरण चित्र: किच:मान चित्रकार, सूचाटार

लेआउट: गीता माली

मुद्रण: नवयुग छापाखाना, मदननगर बल्खु, काठमाडौं, फोन ४२७५६९७

HRTMCC is thankful to Danish International Development Assistance, Human Rights and Good Governance Advisory Unit - DANIDA/HUGOU, for providing support for the publication.

YATANA BIRUDDHAKO MAHASANDHI RA KARYANWAYAN STHITI - "a compilation of document related to Convention Against Torture and its implementation in Nepal" is not for sale.

The analysis and views expressed in this document are those of HRTMCC and not necessarily reflect the views of DANIDA/HUGOU.

यातना उन्मूलनको दिशामा नयाँ प्रत्याशाका साथ

दुई हजार त्रीसठ्ठी साल वैशाख एघार गतेपछि हामी नेपालीमाझ नयाँ प्रत्याशा जागेको छ। हामी अब लोकतान्त्रिक नेपालको बाटोतर्फ अभिमुख भएका छौं भन्ने विश्वास साडे दुई करोड नेपालीमा पलाएको छ। त्यसैले मानवअधिकार र सामाजिक न्यायको दिशामा नयाँ दिनको सुरुवात भएको अनुभूति हामीमा भएको छ। मानवअधिकारको अवधारणालाई छयालीस सालपछिको नेपालमा विधिवत आत्मसात गरिएको थियो। अब त्रीसठ्ठी सालपछिको नेपालमा त्यसलाई व्यवहारको धरातलमै लागू गराउने भरपर्दो व्यवस्था हुने अपेक्षा गरिएको छ।

मानवअधिकारको व्यावहारिक प्रत्याभूतिको चर्चा गर्दा यातनाको अन्त्यको सवाललाई महत्वका साथ उठाइने गरेको छ। यातना हिंसात्मक प्रवृत्तिको उपज हो र यसको समूल अन्त्य गरिनु पर्छ। छयालीस सालको ऐतिहासिक जनआन्दोलनको सफलतापश्चात् नेपालमा पनि यो अवधारणाले राज्य स्तरमै आधिकारिक रूपमा मान्यता पाएको हो। त्यही सन्दर्भमा ऐतिहासिक जनआन्दोलनको सफलतापछि बनेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा यातनालाई प्रष्ट शब्दमा निषेध गरियो।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा फौजदारी न्यायसम्बन्धी हकअन्तर्गत धारा १४ को उपधारा (४) मा त्यही पृष्ठभूमिमा सुस्पष्ट लेखिएको हो- “अनुसन्धान, तहकिकात वा पुर्पक्षको सिलसिलामा वा अरु कुनै किसिमले थुनामा रहेको कुनै पनि व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना दिइने वा निजसँग निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गरिने छैन। त्यस्तो व्यवहार गरिएको व्यक्तिलाई कानुनले निर्धारित गरे बमोजिम क्षतिपूर्ति दिइनेछ।”

छयालीस सालपछिको नेपालमा यातनालाई निर्मूल गर्ने उद्देश्यका साथ संविधानमा यसरी प्रष्ट व्यवस्था मात्र गरिएन, संविधानको भावनालाई व्यवहारमा रूपान्तरण गर्ने अभिप्रायका साथ संसद्बाट यातना क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ पनि पारित गरियो। त्यसअघि नै बहुदलीय व्यवस्थाको आगमनसँगै यातनाविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिलाई अनुमोदन गरिएको थियो।

तर सैद्धान्तिक रूपमा रहेका यस्ता व्यवस्थाहरू व्यवहारको धरातलमा भने

अत्यन्त कमजोर देखिदै आएका छन्। यातना क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ मा रहेका कमी र त्रुटीहरूका कारण संविधान एवं राष्ट्रसंघीय महासन्धिको भावनामाथि कुठाराघात हुन पुगेको छ। उक्त ऐनमा प्रस्तुत गरिएको यातनाको परिभाषा नै अपूरो रहेको ठहर संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकाय र विशेषज्ञहरूले गरेका छन्। ऐनमा प्रस्तुत यातनाको परिभाषा महासन्धिमा उल्लेख गरिएको परिभाषा अनुकूल नरहेको विषयमा व्यापक छलफल हुँदै आएको छ। त्यस्तै नेपालमा यातनाविरुद्ध महासन्धिको इच्छाधीन आलेखलाई तत्काल अनुमोदन गर्नु पर्छ भन्ने माग पनि उठ्दै आएको छ।

बहुदलीय व्यवस्थाको पुनर्स्थापनाको डेढ दशकपश्चात् पनि नेपालमा यातना व्यापक र योजनाबद्ध अवस्थामै रही रहेको तथ्य राष्ट्रिय अन्तराष्ट्रिय मानवअधिकार संस्थाहरूले उजागर गर्दै आएका छन्। संयुक्त राष्ट्रसंघका यातनासम्बन्धी विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदनमा पनि यस्तो अवस्थाप्रति दुःख व्यक्त गरिएको छ। यातनाविरुद्धको महासन्धिसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय समितिको ०६२ कार्तिकमा बसेको पछिल्लो बैठकको निष्कर्ष र सुझावमा पनि यी सवालहरूलाई प्रष्ट शब्दमा उठाइएको छ। समितिले संसद्को अभावका कारणसमेत महासन्धिका प्रावधानहरू लागू हुने सवालमा जटिलता उत्पन्न भएको तथ्य औल्याएको थियो। तर आजको नेपालमा जनताको शक्तिका आधारमा प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापित भइसकेको छ। यस्तो परिस्थितिमा नेपालमा यातनालाई उन्मूलन गर्ने अभियानले नयाँ उर्जा प्राप्त गरेको छ। हामी त्यही नयाँ उर्जाका साथ मानवअधिकार अभियानलाई अघि बढाउन उत्साहित भएर यो सानो पुस्तिका प्रकाशन गर्दैछौं।

यो पुस्तकको तयारीका निम्ति म इन्सेकका योजना निर्देशक उपेन्द्र पौडेलका साथै संस्थाको तर्फबाट मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समितिका साथीहरू विद्या चापागाई र लुमासिंह विश्वकर्माप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दछु। पुस्तकमा समेटिएका सामग्रीहरूको मूल अंग्रेजीबाट नेपाली अनुवादका निम्ति म पत्रकार तथा मानवअधिकारकर्मी कपिल काफ्लेप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु। त्यस्तै भाषा सम्पादनका लागि इन्सेकका अभिलेख अधिकृत निर्मलामणि अधिकारीप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु। पुस्तकको साजसज्जाका निम्ति इन्सेककी डेक्सटप अधिकृत गीता माली धन्यवादकी पात्र हुनु हुन्छ।

सुबोधराज प्याकुरेल

अध्यक्ष

विषय सूची

---

१. राज्य पक्षहरूद्वारा महासन्धिको धारा १९ अन्तर्गत प्रस्तुत प्रतिवेदनमा यातनाविरुद्ध समितिले नेपालका सम्बन्धमा दिएको निष्कर्ष तथा सिफारिस / १
२. सरकारद्वारा यातनाविरुद्ध समितिमा प्रस्तुत दोश्रो, तेश्रो र चौथो प्रतिवेदनको सारांश / १६
३. यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्डसम्बन्धी महासन्धिको दोश्रो, तेश्रो र चौथो आवधिक प्रतिवेदनको वैकल्पिक प्रतिवेदनको सारांश / २२
४. समितिको पैतिसौं सभामा प्रस्तुत कार्यपत्र / २९
५. मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समिति र ओएमसिटिद्वारा जारी गरिएको संयुक्त प्रेस विज्ञप्ति / ३६
६. यातनाविरुद्धको विशेष समाधीक्षकद्वारा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार आयोग ६२ औं सभामा बुझाइएको प्रतिवेदनको सारांश / ३८
७. यातनाविरुद्ध महासन्धिको इच्छाधीन आलेख / ४४
८. यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्डविरुद्धको महासन्धि / ४७

पुस्तकमा सन्दर्भवश प्रयुक्त केही शब्दावलीहरूको
सन्दर्भअनुसारको अर्थ

संयुक्त राष्ट्रसंघीय समाधिदक्षक :	संयुक्त राष्ट्रसंघले कुनै देश विशेषको अवस्था अथवा कुनै विशेष विषयमा अध्ययन प्रतिवेदन बुझाउन नियुक्त गरिएको स्वतन्त्र व्यक्ति
दण्डहीनता :	दण्ड प्राप्तमा गैरकानुनी बचाव वा संरक्षण, सजाय भोग्न नपर्ने गरी प्राप्त उन्मुक्ति
फौजदारी अभियोग :	आपराधिक कार्यमा संलग्न रहेको आरोप
बन्दीगृह :	थुनुवा वा कैदीलाई राख्ने ठाउँ
हर्जाना :	क्षतिपूर्ति वा मुआबजा
सुपुर्दगी :	मित्रराष्ट्रको अभियुक्त वा अपराधी हस्तान्तरण गर्ने काम
बहिर्क्षेत्रीय :	अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिर
साक्षी :	घटनाको प्रत्यक्ष दर्शक वा श्रोता

यातनाविरुद्ध समिति

पैतीसौ सभा

जेनेभा ७-२५ नोभेम्बर २००५

अग्रिम असम्पादित संस्करण

राज्य पक्षहरूद्वारा महासन्धिको धारा १९ अन्तर्गत प्रस्तुत प्रतिवेदन
यातनाविरुद्ध समितिको निष्कर्ष तथा सिफारिस
नेपाल

१. समितिले नेपाल अधिराज्यको दोस्रो आवधिक प्रतिवेदन (क्याट/सी/३५/एल/एनपिएल) का सम्बन्धमा देहायबमोजिमको निष्कर्ष निकाली सिफारिस गरेको छ। यो सिफारिस ९ र १० नोभेम्बर २००५ मा बसेको ६६९ तथा ६७२ औं बैठक (क्याट/सी/एसआर. ६६९ र ६७२) द्वारा प्रस्तावित तथा २२ नोभेम्बर २००५ को ६८७ औं बैठकद्वारा अनुमोदित हो।

क) परिचय

२. नेपाल अधिराज्यको दोस्रो प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएकोमा स्वागत गर्दै समिति राज्य पक्षलाई आफ्ना भनाइ राख्न अवसर प्रदान गर्दछ। राज्य पक्षले प्रतिनिधिहरूसँग रचनात्मक वार्ता गरेकोमा समिति प्रशंसा गर्दछ। यद्यपि राज्य पक्षद्वारा प्रस्तुत आवधिक प्रतिवेदनमा समितिद्वारा पूर्वनिर्धारित मार्गनिर्देशन पूर्ण पालना नगरेको देखिनुका साथै प्रतिवेदनमा महासन्धिको कार्यान्वयनको व्यावहारिक पक्षसम्बन्धी विवरणको कमी देखिएको छ।
३. समिति सूचीकृत सवालहरूको लेखनसम्बन्धमा राज्य पक्षद्वारा उपलब्ध गराइएका थप विवरण र परिचयात्मक सम्बोधन भाषणमा उठाइएका सवालहरू र अगाडि सारिएका प्रश्नहरूको प्रतिनिधिले दिएको जवाफको स्वागत गर्दछ।

ख) सकारात्मक पक्षहरू

५. समिति महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि देहायबमोजिमका

वैधानिक मापदण्डहरू स्वीकार गरिएकोमा स्वागत गर्दछ-

क) यातना क्षतिपूर्ति ऐन, १९९६, र

ख) मानवअधिकार आयोग ऐन, १९९७

६) समिति मानवअधिकार संयोजन र अनुगमनका लागि स्थापित निकायका सम्बन्धमा देहायबमोजिम उल्लेख गर्दछ-

क) राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग,

ख) राष्ट्रिय महिला आयोग तथा राष्ट्रिय दलित आयोग,

ग) मानवअधिकार संरक्षण समिति तथा राष्ट्रिय संयोजन समिति, र

घ) जनपद प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल तथा शाही नेपाली सेनाका मानवअधिकार शाखाहरू।

७) समिति राज्य पक्ष नेपालमा मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय (ओएचसिएचआर) खोल्ने सम्बन्धमा ११ अप्रिल २००५ मा भएको सम्झौताको स्वागत गर्दछ। सो सहमतिअनुसार ओएचसिएचआरको कार्यालय नेपालमा खोलिएको छ। समिति राज्य पक्षबाट ओएचसिएचआरको कार्यालयलाई निरन्तर सहयोग प्राप्त भएकोमा प्रशंसा गर्दछ।

८) समिति मानवअधिकार आयोगका देहायबमोजिमका विशेष प्रक्रियाअन्तर्गतका टोलीको भ्रमणलाई राज्य पक्षले स्वागत गरेको उल्लेख गर्दछ-

क) स्वेच्छाचारी थुनासम्बन्धी कार्यदल, १९९६ मा,

ख) गैरन्यायिक वा स्वेच्छाचारी हत्यासम्बन्धी विशेष समाधिषक, २००० मा,

ग) दवावपूर्ण वा स्वेच्छाचारी बेपत्तासम्बन्धी कार्यदल, २००४,

घ) आन्तरिक विस्थापित व्यक्तिहरूको मानवअधिकारसम्बन्धी मामिला हेर्ने, संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवका प्रतिनिधि, २००५ मा, र

ङ) यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा निकृष्ट व्यवहार वा सजायसम्बन्धी विशेष समाधिषक, २००५ मा।

९) समिति राज्य पक्षले १ लाखभन्दा बढी भुटानी तथा २० हजारभन्दा बढी तिब्बती शरणार्थीलाई आश्रय प्रदान गरेर उद्धार गरेकोमा प्रशंसा गर्दछ।

१०) समिति राज्यपक्षले ८ सेप्टेम्बर २००० मा सशस्त्र द्वन्द्वमा बालबालिकाको संलग्नतासम्बन्धी बालअधिकार महासन्धिको ऐच्छिक प्रलेखमा हस्ताक्षर गरेकोमा स्वागत गर्दछ।

ग) महासन्धि कार्यान्वयनमा व्यवधान पुऱ्याउने तत्व तथा कठिनाइहरू

११) समिति राज्य पक्षले सामना गर्नुपरेको आन्तरिक सशस्त्र द्वन्द्वको कठिनतम अवस्थाको ख्याल गर्दछ र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) द्वारा गरिएका क्रूरतापूर्ण घटनाप्रति पनि सचेत छ। यद्यपि, कुनै पनि असामान्य परिस्थितिमा समेत यातनालाई जायज मान्न नमिल्ने समिति उल्लेख गर्दछ।

१२) समिति मे २००२ देखि संसदको अभावका कारण अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि कार्यान्वयन गर्ने, त्यसलाई कानुनी मान्यता प्रदान गर्ने, कानुन संशोधन गर्ने र महासन्धिहरू अनुमोदन गर्नेजस्ता राज्य पक्षको कार्यमा प्रतिकूल प्रभाव परेकोमा दुःख व्यक्त गर्दछ।

घ) सरोकार तथा सिफारिस

परिभाषा (धारा १ र ४)

१३) यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, १९९६ को धारा २(क) मा दिइएको परिभाषाअनुसार मौजूदा कानुनको प्रावधानमा यातनालाई फौजदारी अपराध नमानिएको र यातनाविरुद्धको महासन्धिको धारा १ को प्रावधानअनुसार फौजदारी अपराध संहिताको मस्यौदा निर्माणका क्रममा पनि महासन्धिको भावनाअनुरूप परिभाषा नभएकोमा समिति चासो राख्दछ।

यातनाको प्रयास, मिलोमतो र संलग्नता सबैलाई फौजदारी अपराध मानी राज्यको कानुनमा सजायको व्यवस्था हुनु पर्दछ। यातनाको गहनताअनुरूप समानुपातिक क्षतिपूर्ति कायम हुनु पर्दछ। यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, १९९६ लाई महासन्धिको भावनाअनुरूप सम्पूर्ण प्रावधान समेट्ने गरी संशोधन गर्नु पर्दछ। राज्य पक्षले समितिलाई देशको कानुनमा महासन्धिको धारा १ को परिभाषाबमोजिम ब्याख्या भए-नभएको जानकारी दिनु पर्दछ।

यातनाको व्यापक प्रचलन (धारा २ र ११)

१४) कानून कार्यान्वयन गराउने कर्मचारी, खासगरी शाही नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल तथा जनपद प्रहरीबाटै यातना र अमानवीय व्यवहार व्यापक हुने गरेको सम्बन्धमा ठूलो संख्यामा प्रतिवेदनहरू प्राप्त भएको र समाजका सम्पूर्ण सदस्यहरूको संरक्षणको लागि प्रभावकारी व्यवस्थाको अभाव रहेकोमा समितिले गम्भीर चासो लिएको छ।

राज्य पक्षले यातना दिने व्यवहारप्रति सार्वजनिक रूपमा क्षमायाचना गर्नु पर्दछ र आफ्नो सीमामा यातनाको कार्य रोक्नका लागि प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नु पर्दछ । राज्य पक्षले यातनाबाट समाजका सदस्यहरूलाई संरक्षण प्रदान गर्नका लागि आवश्यक सबै उपायहरू अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।

हिरासत

१५) समितिले देहायका बुँदामा पनि चासो राखेको छ-

क) सार्वजनिक सुरक्षा ऐन र आतंककारी तथा विध्वंसात्मक गतिविधि (नियन्त्रण तथा सजाय) अध्यादेश, २००४ द्वारा बन्दीहरूलाई मुद्दा नचलाई लामो समयसम्म हिरासतमा राखिएको।

ख) आतंककारी तथा विध्वंसात्मक (नियन्त्रण तथा सजाय) अध्यादेश २००५ ले मुद्दा नचलाई थुनामा राख्ने अवधि १५ महिनासम्म बढाएको, जसले गर्दा गिरफ्तारीविरुद्ध अदालत जान नसक्ने, बिनाजानकारी भेटघाटको अवसरबाट वञ्चितलगायतका मौलिक स्वतन्त्रताको हनन भएको।

पक्ष राज्यद्वारा बन्दीहरूप्रति गरिने व्यवहारलाई अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारको मान्यताअनुरूप बनाउनु पर्दछ । बन्दी प्रत्यक्षीकरण, आफन्त वा परिवारजनलाई सूचना गर्ने, कानून व्यवसायी तथा इच्छाइएको चिकित्सकसँगको पहुँचलगायतका बन्दीहरूका मौलिक अधिकारहरू प्रत्याभूत गरिनु पर्दछ । आतंकवाद नियन्त्रणका लागि राज्यले अपनाउने उपाय सुरक्षा परिषदको प्रस्ताव १३७३(२००१) र १५६६(२००४) अनुकूल हुनु पर्दछ । आतंकवादविरुद्ध चालिने कदम पनि सम्पूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून, महासन्धिलगायतका दस्तावेजका मान्यताहरूअनुरूप

हुनु पर्दछ । राज्य पक्षले समितिलाई नजरबन्दमा रहेका व्यक्तिहरूको विवरण उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग

१६) नेपालमा मानवअधिकार प्रवर्द्धन तथा संरक्षणमा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको महत्वपूर्ण भूमिका रहने ठहर गर्दै समिति आयोगको सिफारिसको कार्यान्वयनमा राज्य पक्षले निरन्तर बेवास्ता गरेकोप्रति चासो राख्दछ।

राज्य पक्षले राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको कार्यलाई सहयोग गर्न आवश्यक उपायहरूको अवलम्बन गरी यसका सिफारिसहरू पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गराउनु पर्दछ ।

न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता

१७) सुरक्षाकर्मीहरूले अदालतको आदेशको अवज्ञा गर्दै मानहानी गर्ने, अदालतले रिहाइको आदेश दिएको व्यक्तिलाई पुनः पक्राउ गर्ने र सर्वोच्च अदालतपरिसरबाटै समेत गिरफ्तार गर्नेजस्ता कार्यहरूका कारण न्यायपालिका स्वतन्त्र र प्रभावकारी हुन नसकेको र राज्य पक्षले न्यायपालिकालाई कमजोर बनाएकोमा समिति चासो राख्दछ।

राज्य पक्षले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिका लागि यथासम्भव प्रयास गर्नु पर्दछ र सुरक्षाकर्मीबाट पनि अदालतको आदेशको पालना गरिनु आवश्यक छ । राज्यले भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग, यसले गर्ने काम, कार्यप्रणाली र, आयोग संवैधानिक क्षेत्राधिकार र महासन्धिको प्रावधानअनुरूप छ वा छैन र यो न्यायिक पुनरावलोकनको सीमाभित्र पर्दछ वा पर्दैन, समितिलाई जानकारी दिनु पर्दछ। यसअतिरिक्त, समिति न्यायिक क्षेत्र समन्वय समितिहरूको सम्बन्धमा पनि राज्य पक्षलाई जानकारी दिन अनुरोध गर्दछ ।

शरणको अधिकार (धारा ३)

१८) समिति शरणार्थी र शरणको माग गर्ने व्यक्तिहरूका लागि राज्य पक्षले कानून नबनाएको र उनीहरूको अधिकारप्रति बेवास्ता गरेकोमा खेद प्रकट

गर्दछ र राज्य पक्षले १९५१ को शरणार्थीसम्बन्धी महासन्धि तथा अन्य सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी संयन्त्रहरूप्रति सहमति नजनाएको उल्लेख गर्दै त्यसप्रति सरोकार व्यक्त गर्दछ। शरण चाहने तिब्बती शरणार्थीलाई राज्य पक्षले फिर्ता पठाएको र महासन्धिको धारा ३ को प्रावधानलाई वेवास्ता गरेकोमा समिति चासो देखाउँछ।

समिति राज्य पक्षलाई १९५१ शरणार्थी महासन्धि र सम्बन्धित अन्य अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी संयन्त्रहरूप्रति सहमति जनाउन सिफारिस गर्दछ । यसअतिरिक्त, समिति राज्य पक्षलाई शरण माग्ने विदेशी नागरिकलाई उपयुक्त कानुनी प्रक्रियाबिना उनीहरूको मुलुकमा फिर्ता पठाउन प्रतिबन्ध लगाउने कानुन बनाउन पनि आग्रह गर्दछ । राज्य पक्षले समितिलाई १९९४ देखि सुपुर्दगी गरिएको संख्या र उनीहरूको पृष्ठभूमि, विदेशी नागरिक निष्कासनको विवरण, बलजफती फिर्ता तथा निर्वासन गरिएको विवरणलगायत यातनाबाट बचाउनका लागि फिर्ता नगरिएका विदेशी नागरिकसम्बन्धी जानकारी पनि दिनुपर्दछ ।

विश्वव्यापी क्षेत्राधिकार (धारा ५, ६, ७, ८, ९)

१९) विश्वभर यातनाबाट सुरक्षित हुनपाउने व्यक्तिको कानुनी अधिकारको प्रत्याभूति राष्ट्रिय कानुनमा नरहेको र मस्यौदा अपराध संहिताका प्रावधानहरू पनि महासन्धिको ५ देखि ९ सम्मका धारासँग मेल खाने नभएकोमा समिति दुःख व्यक्त गर्दछ।

राज्य पक्षले महासन्धिको धारा ५ अनुसार अपराध संहिता मस्यौदा गरी यातनाबाट संसारभरी सुरक्षित हुनपाउने व्यक्तिको कानुनी अधिकारलाई सुरक्षा गर्न आवश्यक उपायहरूको अवलम्बन गर्नु पर्दछ । यसैगरी राज्य पक्षले महासन्धिका ६ देखि ९ सम्मका धाराहरूअनुरूप कानुन बनाउन आवश्यक कदम चाल्नु पर्दछ ।

यातनाविरुद्ध शिक्षा (धारा १०)

२०) राज्य पक्षले सरकारी कर्मचारीलाई यातनाविरुद्धको शिक्षा तथा सूचना प्रदान गरेकोमा प्रशंसा गर्दै समिति यस प्रकारको शिक्षा र तालिमको

प्रभावसम्बन्धी जानकारी प्राप्त गर्न नसकेकोमा दुःख प्रकट गर्दछ। समिति शाही नेपाली सेनाका अधिकारी र नयाँ भर्ना भएका व्यक्तिलाई दिइने तालिमको अवधि घटाइएकोमा चासो राख्दछ।

राज्य पक्षले यातनाविरुद्धको शिक्षा र तालिमलाई अझ गहन बनाउँदै त्यसको प्रभाव जान्नका लागि मूल्यांकन तथा अनुगमन प्रणालीको थालनी गर्नु पर्दछ ।

तहकिकात तथा हिरासत (धारा ११)

२१) समितिलाई सुरक्षाकर्मीले महासन्धिद्वारा निषेधित अनुसन्धान तथा तहकिकात विधिको निरन्तर प्रयोग गरेको भरपर्दो जानकारी प्राप्त भएको छ। त्यसप्रति समिति गम्भीर चिन्ता व्यक्त गर्दछ।

कानून कार्यान्वयन गर्ने व्यक्तिहरूले तहकिकात गर्दा कुनै हालतमा पनि महासन्धिद्वारा निषेध गरिएका पद्धतिहरूको प्रयोग नगरेको निश्चित गर्नु पर्दछ । यसअतिरिक्त, तहकिकातका नियमको अनुगमन गर्ने उपायहरूको प्रयोग, कानून लागू गर्ने कर्मचारीले पाएको निर्देशन, उनीहरूले अपनाएको पद्धति र अभ्यासका बारे उदाहरणसहितको जानकारी राज्य पक्षले समितिलाई गराउनु पर्दछ ।

२२) समिति देहायका विषयमा चासो राख्दछ -

क) हिरासत-केन्द्रमा थुनुवाको अधिक चाप

राज्य पक्षले सम्भव भएसम्म मुद्दा चलाउनुअघि थुनामा राख्ने प्रवृत्तिमा कमी ल्याउन आवश्यक उपायहरूको अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।

ख) जेल पठाइनुअघिका वा मुद्दाका लागि प्रतीक्षारत बन्दीका लागि सैनिक ब्यारेक वा शिविरको प्रयोग

राज्य पक्षले सम्पूर्ण थुनुवाहरूलाई कानुनी रूपले व्यवस्थित र अन्तर्राष्ट्रिय न्यूनतम सुविधायुक्त बन्दी गृहमा तुरुन्त स्थानान्तरण गर्नु पर्दछ ।

ग) गिरफ्तार तथा हिरासतमा रहेका व्यक्तिको व्यवस्थित तथा औपचारिक अभिलेखको कमी

राज्य पक्षले गिरफ्तारीमा परेका सम्पूर्ण व्यक्ति तथा थुनुवाहरूको अभिलेख तत्काल व्यवस्थित गर्ने र बालबन्दीलाई छुट्टै राख्ने प्रबन्ध मिलाउनु पर्दछ । राज्य पक्षले बन्दीहरूको केन्द्रीय अभिलेख राख्नु पर्दछ, जुन राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमनकर्तालाई सहजै प्राप्त होस् ।

घ) १९९६ को यातना क्षतिपूर्ति ऐनको प्रावधानअनुसार थुनाका लागि लगदा र रिहाइको बेला सजिलै चिकित्सक नभेटिएमा स्वास्थ्य परीक्षण गरेर यातना पाए-नपाएको अभिलेख राख्ने/जाँच्ने अधिकार सम्बन्धित सुरक्षा अधिकारीलाई नै दिएको छ । खासगरी गिरफ्तारी र रिहाइका बेला स्वास्थ्य परीक्षण नियमित हुनसकेको छैन भन्ने प्रतिवेदनप्रति समितिले चासो देखाएको छ ।

राज्य पक्षले १९९६ को यातना क्षतिपूर्ति ऐनको सम्बन्धित खण्ड संशोधन गरी सम्पूर्ण थुनुवाको गिरफ्तारी र रिहाइका बेला स्वास्थ्यपरीक्षण हुने व्यवस्था निश्चित गर्नु पर्दछ ।

ङ) राज्य पक्षबाट बारम्बार भेटघाटको अवसरबाट वञ्चित गराई थुनामा राख्ने, थुनास्थल कति छन् र कस्तो सुविधा उपलब्ध छ सोको जानकारी नदिने गरेको गम्भीर आरोप छ ।

राज्य पक्षले थुनुवाका सम्बन्धमा भेटघाटको अधिकारबाट वञ्चित राख्ने कार्यमा रोक लगाउनु पर्दछ । समिति बिनाजानकारी थुनामा राखिएका व्यक्तिलाई मुक्त गर्न वा आरोप दर्ता गर्न र कानुनी ढंगबाट मुद्दा चलाउन सिफारिस गर्दछ । राज्यले समितिलाई सही संख्या र थुनामा राखिएको स्थल तथा सुविधाका सम्बन्धमा जानकारी दिनु पर्दछ । शाही नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल र जनपद प्रहरीको नियन्त्रणमा रहेका व्यक्तिहरूको संख्या कति छ भन्ने विवरण समितिले पाउनु पर्दछ ।

च) अदालतले बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिटमाथि गरेको फैसला कार्यान्वयनमा राज्य पक्षद्वारा असहयोग भएको आरोप छ।

राज्य पक्षले सुरक्षा निकायलाई बन्दी प्रत्यक्षीकरणालगायतका अदालतका फैसला तथा आदेश पालना गर्न लगाउनु पर्दछ।

छ) मुलुकमा बाल-न्यायप्रणालीको सही प्रबन्ध हुन नसकेको, बालबालिकालाई पनि प्रायः ठूलासरहको कानुनी प्रक्रिया, कानुन तथा व्यवहार लागू गरिएको पाइएको छ। खासगरी समिति बालबालिकालाई पनि २००४ को आतंककारी तथा विध्वंशक गतिविधि (नियन्त्रण तथा सजाय) अध्यादेशअनुसार लामो समयदेखि कारवाही चलाइएकोमा गम्भीर चासो राख्दछ।

राज्य पक्षले बाल अधिकार महासन्धिले प्रत्याभूत गरेका अधिकारहरूको हनन्बाट बालबालिकालाई जोगाउन आवश्यक कदम चाल्नु पर्दछ। बालबालिकाप्रति अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार उमेर हेरी व्यवहार गर्नका लागि राज्यले बाल-न्यायप्रणालीको निश्चित व्यवस्था गर्नु पर्दछ।

सबै हिरासत केन्द्रमा व्यवस्थित अनुगमन

२३) सम्पूर्ण हिरासत केन्द्रमा प्रभावकारी र व्यवस्थित अनुगमनको कमी रहेको र बन्दीगृहमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमनकर्ताहरूले नियमित तथा अप्रत्याशित भ्रमण गर्न पाउने अवस्था नरहेको सम्बन्धमा समितिको ध्यानाकर्षण भएको छ।

राज्य पक्षले सम्पूर्ण बन्दीगृहमा व्यवस्थित किसिमले अनुगमन गर्ने प्रणालीको विकास गर्नु पर्दछ र भेटिएका कमी कमजोरीहरूको तुरुन्त सुधार गर्ने राष्ट्रिय प्रणालीको विकास गर्नु पर्दछ।

२४) समिति राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमनकर्ताहरूलाई बन्दीस्थलसम्म जान नदिई र कति ठाउँमा जान दिए पनि आवश्यक विवरण उपलब्ध नगराई असहयोग गरिएका घटनाहरूप्रति चासो व्यक्त गर्दछ। गैरसरकारी संस्था (एनजिओ) का लागि नयाँ आचारसंहिता ल्याउनु अनुगमनको क्षमतामा ह्रास ल्याउने अर्को कदम हो। यसप्रति पनि समितिको ध्यानाकर्षण भएको छ।

समिति राज्य पक्षलाई गैससको आचार संहिता अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार मान्यताअनुरूप संशोधन गरी सोअनुरूप मानवअधिकार रक्षकहरूको संरक्षण गर्न सिफारिस गर्दछ । राज्यद्वारा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमनकर्ताहरूलाई सम्पूर्ण बन्दीगृहमा नियमित, स्वतन्त्र, बिनासूचना तथा निर्बाध अनुगमनका लागि अनुमति दिइनु पर्दछ । रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय कमिटी (आइसिआरसी), ओएचसिएचआर, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग तथा अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैससद्वारा गरिने अनुगमनलाई राज्य पक्षले सहयोग गर्नु पर्दछ ।

दण्डहीनता (धारा १२)

२५) गैरकानुनी यातना, दुर्व्यवहार र बिनापूर्जी गिरफ्तार गर्ने अधिकारीलाई सजाय नभएको र गैरकानुनी हत्या, हिरासतमा मृत्यु र बेपत्ता पारिएका घटनामा पनि कारवाही नभएकोमा समितिको गम्भीर चासो छ।

राज्य पक्षले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र यातनाविरुद्ध प्रष्ट सन्देश प्रवाह गर्नु पर्दछ । बिनापूर्जी गिरफ्तारी, गैरकानुनी हत्या, हिरासतमा मृत्यु तथा बेपत्ता बनाइएको आरोपमा राज्य पक्षले प्रभावकारी कानुनी, प्रशासनिक र न्यायिक प्रक्रियाहरू पूरा गरी तत्काल अनुसन्धान गराउनु, मुद्दा चलाउनु र सजाय गर्नु पर्दछ । यातनाको आरोप लागेको कर्मचारीलाई निलम्बनमा राख्ने वा अनुसन्धान अवधिका लागि अर्को काममा खटाउने गर्नु पर्दछ ।

२६) राज्य पक्षले सुरक्षा निकायहरूमा मानवअधिकार शाखा स्थापना गरेकोमा प्रशंसा गर्दै समिति कानून लागू गर्ने व्यक्तिहरूले दिएको यातना र अन्य अमानवीय व्यवहारको अनुसन्धान गर्ने स्वतन्त्र निकाय नभएकोमा चासो राख्दछ।

राज्य पक्षले कानून लागू गर्ने व्यक्तिहरूले दिएको यातना तथा अमानवीय व्यवहारको अनुसन्धान गर्ने निष्पक्ष निकायको स्थापना गर्नु पर्दछ । राज्य पक्षले विशेष प्रहरी अदालतको काम, भूमिका, गठन प्रक्रिया र क्षेत्राधिकारबारे समितिलाई जानकारी दिनु पर्दछ ।

सीमान्तिकृत तथा वञ्चित समुदाय वा जाति

२७) राज्य पक्षले मुलुकमा जातिप्रथा कायम रहेको स्वीकार गर्दै राष्ट्रिय दलित आयोगको गठन पनि गरेको छ। मुलुकमा जात-जातिको संस्कार समाजमा जरा गाडेको कारण व्यक्तिहरूबीच विभेदपूर्ण व्यवहार भइरहेकोमा समितिको चासो छ। ठूलो परिमाणमा दलितजस्ता वञ्चित समुदाय तथा जाति आज पनि विभेदमा परेका छन्। समिति लामो समयदेखि अस्तित्वमा रहेको जातिगत संस्कारजन्य विभेदका कारण पनि आज मुलुकमा द्वन्द्वले थप उर्जा प्राप्त गरेको ठान्दछ।

समिति समाजका सम्पूर्ण सदस्यको संरक्षण गर्नु राज्य पक्षको दायित्व हो भन्नेमा पुनः जोड दिन्छ। विशेषतः दलितजस्ता वञ्चित समूह वा जातका व्यक्तिहरूको पनि संरक्षणको लागि राज्य पक्षले पहल गर्नु पर्दछ। नागरिकको सुरक्षाको दायित्वमा राज्य जवाफदेही हुनु पर्दछ, जातका कारणले विभेद गर्नु हुँदैन, जात उनीहरूमाथि गरिने दुर्व्यवहारको कारण बन्नु हुँदैन। जातका आधारमा गैरकानुनी थुना, यातना तथा विभेद नहुने कुराको प्रत्याभूतिका लागि पनि प्रहरी तथा सुरक्षा क्षेत्रमा जातिगत विविधता हुनु आवश्यक छ। राज्य पक्षले आफ्नो आगामी प्रतिवेदनमा जातीय भेदभावसम्बन्धी विवरण समावेश गरोस्।

यौनजन्य हिंसा

२८) यौनजन्य हिंसा तथा हिरासतमा महिला तथा बालबालिकामाथि भएको दुर्व्यवहार र कानुन लागू गर्ने व्यक्तिहरूबाटै भएका यौनजन्य हिंसालगायतका घटनाका अभियोगका सम्बन्धमा समितिको ध्यानाकर्षण भएको छ।

कानुन कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीहरूबाट भएका व्यवहारको उपयुक्त अनुगमनका लागि राज्य पक्षबाट सुनिश्चित प्रक्रियाहरू तय गर्नु पर्दछ। यौनजन्य हिंसालगायतका यातना तथा अन्य दुर्व्यवहारका आरोपबारे शीघ्र तथा निष्पक्ष अनुसन्धान गर्नु र दोषीहरूलाई कारवाही गर्नु पर्दछ। राज्य पक्षले हिरासतमा महिला तथा बालबालिकाविरुद्ध यौनजन्य हिंसा तथा

दुर्व्यवहारसम्बन्धी मुद्दाहरूमा अनुसन्धान, कारवाही र सजाय भएको सूची समितिलाई आगामी प्रतिवेदनमा उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

उजुरी गर्ने अधिकार (धारा १३)

२९) समिति देहायका विषयमा चासो राख्दछ-

क) १९९६ को यातना क्षतिपूर्ति ऐनअनुसार पीडितले नै आफूमाथि अन्याय भएको प्रमाणको भार पुऱ्याउनु पर्दछ। “आतंककारी तथा विध्वंसात्मक गतिविधि (नियन्त्रण तथा सजाय) अध्यादेश” अनुसार यातनाविरुद्धको उजुरी दिने र क्षतिपूर्तिको माग गर्ने म्याद ३५ दिन मात्र रहेको छ।

राज्य पक्षले यातनापीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाउन स्वतन्त्र रूपमा अनुसन्धान गरी निष्कर्षमा पुग्ने अवसर प्रदान गर्नु पर्दछ । राज्यले यातना क्षतिपूर्तिसम्बन्धी मौजुदा कानुनी व्यवस्थामा संशोधन गर्नु आवश्यक छ । त्यसमा यातनाविरुद्ध उजुरीका लागि म्याद तोकिनु हुन्न र यातनाका सम्बन्धमा अनुसन्धानको निष्कर्ष प्राप्त भएको मितिबाट दुई वर्षभन्दा घटी समयका लागि क्षतिपूर्तिको अवधि कायम गरिनु हुन्न ।

ख) यातना दिइएको विषयमा अनुसन्धान गर्ने व्यक्तिलाई आरोपित पक्षले पूर्वाग्रह राख्ने र पीडितलाई पुनः गिरफ्तारीको धम्की दिने, साक्षी जुटाउन कठिनाइ हुने र साक्षीको सुरक्षाका लागि कानुनी तथा संरचनागत प्रणालीको अभाव रहेको अवस्था छ।

राज्य पक्षले यातना तथा दुर्व्यवहारका विपक्षमा उजुरी गर्ने र साक्षी बस्ने व्यक्तिको सुरक्षाका लागि कानुनी तथा प्रशासनिक संयन्त्रको समुचित व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ ।

यातनापीडितका लागि क्षतिपूर्ति (धारा १४)

३०) न्यायपालिकाले क्षतिपूर्तिका लागि धेरै निर्णय गरेको देखिएकोमा सराहना गर्दै समिति राज्य पक्षद्वारा आजको मितिसम्म एउटा मात्र मुद्दामा क्षतिपूर्ति दिइएकोमा दुःख व्यक्त गर्दछ। यसअतिरिक्त अदालत अथवा राष्ट्रिय

मानवअधिकार आयोगद्वारा क्षतिपूर्ति दिलाउने कार्यमा सक्रियता नदेखाइएकोमा पनि समिति चासो राख्दछ।

राज्य पक्षले अदालतको निर्णय र राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको सिफारिसअनुसार समयमै क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नु-गराउनु पर्दछ। राज्य पक्षले यातनापीडितहरूलाई कति रकम क्षतिपूर्ति प्रदान गर्‍यो, त्यसको सम्पूर्ण विवरण समितिलाई उपलब्ध गराउनु पर्दछ।

यातनापश्चात्को बयानको आधिकारिकता (धारा १५)

३१) यातना दिई लिइएको बयानलाई अदालती कारवाहीमा प्रमाणको रूपमा उपयोग हुने गरेको भन्ने विषयमा समिति चासो राख्दछ।

राज्य पक्षले यातना दिई लिइएको बयानलाई मान्यता नदिने सिद्धान्तमा आधारित कानुन निर्माण गरी समितिलाई जानकारी दिनु पर्दछ।

अमानवीय व्यवहार (धारा १६)

३२) हिरासतमा रहेका व्यक्तिको नाजुक अवस्था, खासगरी क्षमताभन्दा अधिक संख्यामा हिरासतमा राख्ने कार्य, सरसफाइ, कामदारको कमी तथा स्वास्थ्य उपचारको कमीका सम्बन्धमा गरिएको आलोचनाप्रति समितिको चासो छ।

समिति राज्य पक्षलाई बन्दीगृहको अवस्थामा सुधार ल्याउन सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्न सिफारिस गर्दछ।

मानव बेचबिखन (ट्राफिकिङ्ग)

३३) समिति महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखन हुँदै आएको र यसमा केही सरकारी अधिकारीको समेत संलग्नता रहेको भन्ने जिकिरसहितको लगातार प्राप्त प्रतिवेदनप्रति चासो राख्दछ।

राज्य पक्षले मानव बेचबिखन नियन्त्रण, यसका दोषीमाथिको कारवाही र सम्पूर्ण पीडितहरूको संरक्षण तथा पुनःस्थापनामा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग तथा संयन्त्रलाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउनु पर्दछ।

बालसैनिक (धारा १६)

३४) समिति सुरक्षा निकायद्वारा बालबालिकालाई सुराकी तथा सन्देश वाहकका रूपमा प्रयोग गरेको आरोपप्रति चासो राख्दछ। यसैगरी नेकपा (माओवादी) द्वारा बालबालिकालाई भर्ना गर्ने र उनीहरूको अपहरण गर्ने काम भएको प्रतिवेदनप्रति पनि समितिको चासो छ।

राज्य पक्षले सुरक्षा निकायद्वारा बालबालिकालाई सुराकी तथा सन्देश वाहकका रूपमा प्रयोग गरिएकोमा रोक लगाउन प्रभावकारी उपाय अपनाउनु पर्दछ। यसैगरी राज्य पक्षले नेकपा (माओवादी)द्वारा हुने बालअपहरण रोक्न उच्च प्राथमिकता, सुदृढता तथा शीघ्रताका साथ आवश्यक कदम चाल्नु पर्दछ र पूर्व बालसैनिकलाई समाजमा आम बालबालिका सरह रहने अवस्थाको सिर्जना गर्नु पर्दछ। साथै, राज्य पक्षले सशस्त्र द्वन्द्वमा संलग्न बालबालिकाको अधिकार सम्बन्धमा बालबालिकासम्बन्धी महासन्धिको ऐच्छिक प्रलेखको अनुमोदनका लागि पहल गर्नु पर्दछ।

- ३५) समितिले राज्य पक्षलाई देहायका थप विषयमा सिफारिस गरेको छ -
- क) महासन्धिको धारा २१ र २२ अनुसारको घोषणा गर्न
  - ख) महासन्धिको ऐच्छिक प्रलेखमा पक्ष बन्ने विषयमा ध्यान दिन
  - ग) अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधानमा पक्ष बन्ने विषयलाई महत्व दिन
  - घ) आन्तरिक सशस्त्र द्वन्द्वबाट पीडितको रक्षाम्बन्धी जेनेभा महासन्धिको दोस्रो ऐच्छिक प्रलेखको पक्ष बन्ने विषयमा ध्यान दिन
- ३६) राज्य पक्षले समितिलाई मानवअधिकार संरक्षण समिति, मानवअधिकारको संरक्षण तथा प्रबर्द्धनका लागि राष्ट्रिय समन्वय समिति र प्रहरी, शाही नेपाली सेना तथा सशस्त्र प्रहरी बलका मानवअधिकार शाखाहरूबाट भएका काम, उनीहरूको संगठन, कार्यक्षेत्र, अनुसन्धान र प्राप्त परिणामका सम्बन्धमा जानकारी दिनु पर्दछ।

३७) समिति राज्य पक्षलाई आगामी आवधिक प्रतिवेदनमा प्रशासनको

जानकारीमा आएका सजाय, यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय अथवा अपमानजनक व्यवहारका घटनाहरूको विस्तृत तथ्यांक सूची बुझाउन आग्रह गर्दछ। सो प्रतिवेदनमा अनुसन्धान, अदालती कारवाही, दण्ड-जरिवाना वा अनुशासनको सजाय, सैनिक अदालतबाट भएका कारवाहीको विस्तृत जानकारी समावेश हुनु पर्दछ। यससम्बन्धी विवरण दिँदा थुनामा रहेका बालबालिकको विवरणलाई प्राथमिकता दिँदै लैंगिकता, धार्मिक समूह, जाति, भौगोलिक क्षेत्र, स्वतन्त्रता हनन भएको स्थान, भौगोलिक अवस्था तथा प्रकारको विवरण खुलाउनु आवश्यक हुन्छ। यसअतिरिक्त पीडितलाई दिएको क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापना गरिएको भए सो को जानकारी दिनसमेत समिति आग्रह गर्दछ।

- ३८) नेपाल अधिराज्यद्वारा समितिसमक्ष प्रस्तुत दोस्रो आवधिक प्रतिवेदनमा दिइएको निष्कर्ष तथा सिफारिस उपयुक्त भाषामा आधिकारिक वेबसाइट, सञ्चारमाध्यम तथा गैससमार्फत व्यापक रूपमा सार्वजनिक गर्न राज्य पक्षलाई उत्प्रेरित गरिन्छ।
- ३९) राज्य पक्षलाई सिफारिस गरेका उपर्युक्त बमोजिमका अनुच्छेद १४, १५, २२ख, २२ग, २२घ, २६, २८ र ३० का सम्बन्धमा एक वर्षभित्र प्रतिक्रिया दिन समिति अनुरोध गर्दछ।
- ४०) राज्य पक्षलाई १२ जुन २००८ मा पाँचौं आवधिक प्रतिवेदन निर्धारित समयमै बुझाउन आमन्त्रण गरिन्छ र सोही प्रतिवेदनलाई नै तेस्रो, चौथो तथा पाँचौं प्रतिवेदनका रूपमा लिइनेछ।

यातनाविरुद्धको महासन्धि र राज्यको प्रतिवेदन

यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा
दण्डविरुद्धको

संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिसम्बन्धी नेपाल सरकारको दोस्रो, तेस्रो र चौथो
(संयुक्त) आवधिक प्रतिवेदनको सारांश

नेपाल सन् १९९१ मा संयुक्त राष्ट्रसंघको यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्डविरुद्धको महासन्धिको पक्षराष्ट्र भएको हो। यसपछि नेपालले सन् १९९३ मा त्यससम्बन्धी प्रारम्भिक प्रतिवेदन बुझाएको थियो। तर आवधिक प्रतिवेदनहरू तोकिएको समयमा बुझाउन सकिएन। तसर्थ, यो दोस्रो, तेस्रो तथा चौथो (संयुक्त) राष्ट्रिय प्रतिवेदन हो। प्रतिवेदनलाई तीन भागमा बाँडिएको छ। पहिलो भागमा पृष्ठभूमि र मुलुकको व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाबारे जानकारी दिइएको छ। प्रारम्भिक प्रतिवेदनमै समावेश गरिनुपर्ने तर नगरिएका अन्य जानकारीहरू पनि यहाँ समेटिएको छ। महासन्धि कार्यान्वयनमा देखा परेका समस्याहरू, खासगरी माओवादी सशस्त्र विद्रोह र यसको प्रत्युत्तरमा श्री ५ को सरकारले चालेका सङ्कटकालको घोषणा, सुरक्षा फौजको परिचालनलगायतका उपायहरूबारे पनि छलफल गरिएको छ।

दोस्रो भागमा नेपालमा महासन्धिको धारा १ देखि १६ सम्मका प्रावधानहरूको कार्यान्वयनस्थितिवारे जानकारी दिइएको छ। यो प्रतिवेदनको मुख्य भाग हो। यस भागमा प्रतिवेदनका मुख्य पक्षहरू देहाय अनुसार छन्-

धारा १ मा यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ अनुसार यातनाको परिभाषा उल्लेख गरिएको छ, जसअनुसार यातना भन्नाले अनुसन्धान, तहकिकात वा पुर्पक्षको सिलसिलामा वा अरु कुनै किसिमले थुनामा रहेको व्यक्तिलाई दिएको शारीरिक वा मानसिक यातना सम्भन्नु पर्दछ र सो शब्दले निजसँग गरिएको निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहारलाई समेत जनाउँछ भनिएको छ। धारा २ मा यातना रोकथामका लागि चालिएका कानुनी, संस्थागत र न्यायिक कदमहरूबारे उल्लेख गरिएको छ। कानुनी उपायान्तर्गत यातना हुन नदिने संवैधानिक प्रावधानअनुरूप यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३, मानवअधिकार

आयोग ऐन, २०५३, सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ र आतङ्ककारी तथा विध्वंससात्मक गतिविधि (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन, २०५८ जस्ता ऐन, नियमहरू संशोधन गरी लागू गरिएका छन्। संस्थागत उपायअन्तर्गत राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको गठन भएको उल्लेख छ भने सरकारी क्षेत्रमा मानवअधिकार प्रवर्द्धन केन्द्रको स्थापना र गृह मन्त्रालय, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल तथा शाही नेपाली सेनामा मानवअधिकार एकाइहरू स्थापना गरिएका छन्। न्यायिक उपायहरूमा मानवअधिकारको संरक्षणमा न्यायपालिकाले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको र सङ्कटकालको अवधिमा सर्वोच्च अदालतबाट बन्दी प्रत्यक्षीकरणसम्बन्धी धेरैवटा आदेश जारी भएका छन्।

धारा ३ मा नेपालले १ लाखभन्दा बढी भूटानी शरणार्थीहरू र करिब २० हजार तिब्बतीहरूलाई मानवीयताको आधारमा शरण दिइराखेको उल्लेख छ। सन् १९९० देखि यता हजारौं तिब्बतीहरूलाई तेस्रो मुलुक जान दिइएको छ। श्री ५ को सरकारले कुनै पनि व्यक्तिलाई अर्को देशमा यातना दिइन्छ भन्ने विश्वासयोग्य प्रमाणको आधारमा जबर्जस्ती फिर्ता नपठाउने, देश निकाला नगर्ने वा सुपुर्दगी नगर्ने नीति लिएको उल्लेख गरिएको छ। त्यस्तै नेपालका धारा ८ र ९ का सम्बन्धमा भारतसँग मात्र सुपुर्दगी सन्धि रहेको छ र उक्त सन्धिमा यातनालाई सुपुर्दगी योग्य कसूर मानिएको छैन तथा नेपालले आपसी कानुनी सहयोग सम्बन्धमा अन्य मुलुकसँग सन्धि गरेको छैन भनी सुपुर्दगी र आपसी कानुनी सहयोगबारे स्पष्ट गरिएको छ।

कुनै पनि व्यक्तिलाई थुनामा रहेको बेला यातना नदिइने र त्यस्तो व्यवहार गरिएमा निजलाई कानुनबमोजिम क्षतिपूर्ति दिने संवैधानिक प्रावधान रहेअनुरूप यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ र मानवअधिकार आयोग ऐन, २०५३ ले पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने प्रावधानलाई धारा ४ अन्तर्गत उल्लेख गरिएको छ। साथै, यातनालाई नेपालको फौजदारी कानुनले अपराध नमाने तापनि यातनालाई दण्डनीय कसूर बनाउने गरी अपराध संहिताको मस्यौदा तयार भएकोसमेत जानकारी गराइएको छ।

धारा ५ मा आवश्यकताअनुरूप यातनासम्बन्धी मुद्दा हेर्ने अधिकार जिल्ला अदालतहरूलाई रहने व्यवस्था छ। यातनासँग सम्बन्धित ऐन नियमहरूको बहिर्क्षेत्रीय प्रयोग हुने व्यवस्था छैन। अपराध संहिताको प्रस्तावित मस्यौदामा बहिर्क्षेत्रीय प्रयोग पनि समावेश गरिएको उल्लेख गरिएको छ। धारा ६ मा, संवैधानिक प्रावधान अनुसार पक्राउ गरिएको र थुनामा राखिएको व्यक्तिलाई २४

घण्टाभिन्न मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष उपस्थित गराउनु पर्ने संवैधानिक प्रावधानलाई अन्य फौजदारी कानुनमा थप प्रष्ट पारिएको र यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति मुद्दाहरूको कार्यविधि, संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ मा उल्लेख गरिएबमोजिम तोकिएको छ। धारा ७ अन्तर्गत अनुसन्धान तथा छानबिनमा निष्पक्षताका सम्बन्धमा न्यायका सिद्धान्तहरू जस्तै कानुन व्यवसायीको सहयोग लिन पाउने अधिकार, अभियोगबारे पूर्ण जानकारी, प्रतिरक्षाको सुविधा, साक्षी प्रमाणको छानबिन र कानुनी प्रक्रियाको अवलम्बनबारे राष्ट्रिय कानुनमा व्यवस्था गरिएको उल्लेख छ।

धारा १० अन्तर्गत कानुन कार्यान्वयनमा संलग्न पदाधिकारीहरूलाई मानवअधिकार बारे शिक्षा दिनुपर्ने कानुनी प्रावधान रहेको छ। सुरक्षाकर्मी, जेल अधिकारी र चिकित्साकर्मीहरूलाई दिइने तालिम कार्यक्रममा यातनालगायतका मानवअधिकार सवाललाई पनि समेटिएको छ। प्रहरी तालिमका लागि मानवअधिकारको नयाँ पाठ्यक्रम पनि तयार गरिएको छ। यस्ता शिक्षा तथा तालिम कार्यक्रम एआरसी-नेपाल, सिभिकट, इन्सेक, आईसीआरसी, एआईलगायतका राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय गैरससहरूद्वारा पनि सञ्चालन गर्ने गरिएको छ। राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले कानुन कार्यान्वयन अधिकारीका लागि शिक्षा तथा तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्दछ। यद्यपि सुरक्षा निकायका तल्लो दर्जाका सुरक्षाकर्मीहरूमा अबै पनि आवश्यक ज्ञान र सीपको कमी रहेको छ। धारा ११ अनुरूप श्री ५ को सरकारले अनुसन्धान तहकिकातसम्बन्धी कानुन र तालिम विधिहरूको नियमित पुनरावलोकन गर्दछ। सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९, मुलुकी ऐनको संशोधन, सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८, कारागार ऐन, २०१९ आदि यसका केही उदाहरण हुन् भनी जानकारी दिइएको छ।

धारा १२ र १३ अन्तर्गतको उजुरीको अधिकार र अनुसन्धानको प्रावधान यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ मा व्यवस्था गरिएको उल्लेख गर्नुका साथै सरकारले यातना पीडित र यातनाका साक्षीहरूको संरक्षण गर्ने कुनै कानुनी प्रावधान नभएको पनि जानकारी दिइएको छ। धारा १४ को कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ अनुसार श्री ५ को सरकारको कुनै कर्मचारीले कुनै व्यक्तिलाई यातना दिएको ठहरेमा पीडित व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति दिइने व्यवस्था छ। क्षतिपूर्तिको रकम रु. १ लाखसम्म हुन सक्दछ र यो रकम सरकारले व्यहोर्ने व्यवस्था भएको उल्लेख गरिएको छ। राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग नियमावली (उजुरी, कारवाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण)

२०५७ मा पनि यातना पीडितलाई रु. १ लाखसम्म क्षतिपूर्ति दिन सकिने र त्यस्तो क्षतिपूर्ति यातनाको प्रकृतिअनुसार सरकार आफैँले वा पीडकले तिर्नु पर्ने गरी आयोगले निर्णय गर्न सक्दछ। धारा १५ को आवश्यकताअनुरूप कुनै व्यक्तिलाई बाध्यतामा पारी यातना दिई वा यातना दिने धम्की दिई वा निजको इच्छाविरुद्ध लिइएको बयानलाई प्रमाणको रूपमा लिनु हुँदैन भनी प्रमाण ऐन, २०३१ मा भएको व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ। धारा १६ को कार्यान्वयनका लागि यातना रोकथामसँग सम्बन्धित सबै कानुनी प्रावधानहरू र सञ्चालन गरिएका कार्यक्रमहरू क्रूर, अमानवीय, अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड रोकथामका लागि पनि उत्तिकै लागू हुने उल्लेख छ।

प्रतिवेदनको तेस्रो भागमा श्री ५ को सरकारले बुझाएको प्रारम्भिक प्रतिवेदनमा सम्बन्धित समितिले दिएको राय, सुझाव र त्यसमा भएको प्रगतिबारे छलफल गरिएको छ। नेपालले पेस गरेको प्रारम्भिक प्रतिवेदनमा समितिले देखाएको धेरैजसो सरोकारहरूबारे प्रतिवेदनका सम्बन्धित धाराहरूअन्तर्गत छलफल गरिएको छ। संसदको अभावमा, यातनालाई अपराधका रूपमा राष्ट्रिय कानूनमा समावेश गराउन सकिएको छैन। तर, श्री ५ को सरकारले यसका लागि एउटा मस्यौदा तयार गरिसकेको उल्लेख छ। सम्बन्धित धाराहरूमा कैदी, थुनुवा र अन्य व्यक्तिहरूमाथि सुरक्षाकर्मीहरूबाट भएको दुर्व्यवहारसम्बन्धी कैयौं घटनाहरूका बारेमा छलफल गरिएको छ। दोषी देखिएकाहरूलाई मुद्दा चलाउने र सजाय दिने गरिएको छ। समितिको सुझावअनुरूप क्षतिपूर्ति कानून बनाउने क्रममा यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ लागू गरिएको छ, जसमा यातनाको परिभाषा पनि दिइएको छ। प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी, शाही नेपाली सेना र कारागार पदाधिकारीलगायत कानून कार्यान्वयनमा संलग्न पदाधिकारीहरूका लागि मानवअधिकार शिक्षासम्बन्धी धेरैवटा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन् र यस बारेमा धारा १० मा विस्तृत छलफल गरिएको उल्लेख छ।

प्रतिवेदनको अन्तिम भागमा प्रस्तुत गरिएका निष्कर्ष निम्नानुसार छन् -

माओवादीद्वारा गरिएको विद्रोहलाई साम्य पार्न शाही नेपाली सेनालगायतका सुरक्षा निकायहरूको परिचालन गरिएको छ। यस्तो कठिन परिस्थितिमा पनि यातना दिने वा मानवअधिकारको उल्लंघन गर्नेहरूमाथि कारवाही चलाइएको छ र पीडितहरूलाई क्षतिपूर्ति दिइएको छ।

प्रतिवेदनको अवधिमा, धेरैवटा कानून बनेका छन्। तीमध्ये

यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३, मानवअधिकार आयोग ऐन, २०५३ र सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ प्रमुख रहेका र संविधानको भावनाअनुरूप अन्य कतिपय ऐनहरू संशोधन गरिएका छन्। यद्यपि यातनालाई राष्ट्रिय कानूनमा अपराधको रूपमा लिइएको छैन, श्री ५ को सरकार यस दिशामा क्रियाशील छ। प्रचलित कानूनका अन्य प्रावधानहरूले पनि यातना रोकथाममा मद्दत पुऱ्याएका छन्। अनुसन्धान, तहकिकात, कानुनी कार्यविधि र निष्पक्ष कारवाहीका लागि कानुनी प्रावधानहरू छन्।

मानवअधिकार आयोग ऐन, २०५३ अनुरूप एउटा स्वतन्त्र निकाय राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग गठन गरिएको छ। प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा एउटा मानवअधिकार प्रवर्द्धन केन्द्रको स्थापना गरिएको छ। यसैगरी, गृह मन्त्रालय, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल तथा शाही नेपाली सेनामा मानवअधिकार एकाइहरू स्थापना गरिएका छन्। यी निकायहरूले यातना रोकथाम र दोषीलाई दण्ड दिन उपायहरू अपनाएका छन्।

न्यायपालिकाले मानवअधिकार संरक्षण र खासगरी यातना पीडितहरूको अधिकार रक्षाको लागि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ। सङ्कटकालको अवधिमा सर्वोच्च अदालतले धेरैवटा बन्दी प्रत्यक्षीकरणका आदेशहरू जारी गरेको थियो। सम्बन्धित अदालतहरूले यातनासम्बन्धी मुद्दामा पीडितको पक्षमा फैसला गर्दै उनीहरूलाई क्षतिपूर्ति दिलाएका छन्।

नेपालले १ लाखभन्दा बढी भूटानी शरणार्थीहरू र करिब २० हजार तिब्बतीहरूलाई शरण र आश्रय दिएको छ। श्री ५ को सरकारले शरण खोज्नेहरूलाई जबर्जस्ती फिर्ता नपठाउने नीति लिएको छ।

कानून कार्यान्वयनमा संलग्न पदाधिकारीहरूका लागि यातना रोकथाम र मानवअधिकार संरक्षणका विषयमा नियमित तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन्। श्री ५ को सरकार र गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित यी कार्यक्रमहरूका बारेमा धारा १० मा छलफल गरिएको छ। यस अतिरिक्त, अनुसन्धान-तहकिकातसम्बन्धी नियमहरूको पुनरावलोकन गरिएको छ र कैदीहरूको अधिकारको रक्षा गरिएको छ। अनुसन्धान र उजुरी गर्ने अधिकारलाई कानुनी प्रावधानहरूले निश्चित तुल्याएका छन्।

थुनामा वा कारागारमा रहँदा यातना दिइएका घटनाहरूमा यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ र मानवअधिकार आयोग ऐन, २०५३

अनुरूप सरकारले क्षतिपूर्ति दिइरहेको छ। क्षतिपूर्तिका यस्ता धेरैवटा उदाहरणहरू धारा १४ मा दिइएका छन्।

माथि विभिन्न धाराहरूमा वर्णन गरिएका यातनासँग सम्बन्धित राष्ट्रिय कानूनका प्रावधानहरू र व्यवहारमा लागू गरिएका कार्यक्रमहरू क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड रोकथामका लागि पनि उत्तिकै लागू हुन्छन्।

कानून कार्यान्वयनमा संलग्न पदाधिकारीहरूबाट यातना दिइन्छ भनी यदाकदा लाग्ने गरेको आरोपबारे श्री ५ को सरकार सचेत छ। यी आरोपहरू कहिलेकाहीँ सत्य पनि हुन्छन्। तर यी घटनाहरू श्री ५ को सरकारको नियोजित नीतिका परिणाम होइनन्, अपितु कुनै व्यक्ति विशेषबाट यदाकदा भएका छिटपुट क्रियाकलापहरू हुन्। सरकार दोषीलाई सजाय दिलाउन र पीडितलाई न्याय प्रदान गर्न प्रतिबद्ध छ। नेपाल अतुलनीय एवं व्यापक सशस्त्र विद्रोहको परिस्थितिमा छ, तथापि यातना र अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड रोकथामको लागि श्री ५ को सरकार जस्तोसुकै प्रयास गर्न तत्पर रहेको विश्वास दिलाउन चाहन्छ।

यातनाविरुद्धको महासन्धि र नागरिक समाजका तर्फबाट बुझाइएको प्रतिवेदन वैकल्पिक प्रतिवेदनको सारांश

मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समितिले राज्यद्वारा संयुक्त राष्ट्रसंघीय यातनाविरुद्धको समितिमा प्रस्तुत गरिएको यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्डविरुद्धको महासन्धिको दोस्रो, तेस्रो र चौथो आवधिक प्रतिवेदनको वैकल्पिक प्रतिवेदन ०६२ असोज ४ गते प्रस्तुत गर्‍यो। यातनाविरुद्धको समितिमा प्रस्तुत गरिएको प्रतिवेदनमा नेपालमा यातनाको अवस्था र नेपालद्वारा महासन्धिको प्रावधानको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा चालेका कदमहरूबारे सूचना समावेश गरिएको छ। उक्त प्रतिवेदनमा १९९२ देखि २००५ सेप्टेम्बरसम्मका यातनासँग सम्बन्धित सूचनाहरू संकलित छन्। मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समितिले विभिन्न क्षेत्र र विशेषज्ञसँग छलफल गरी प्रतिवेदन तयार गरेको हो।

प्रतिवेदनलाई तीन भागमा विभाजन गरिएको छ। पहिलो भागमा वैकल्पिक प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका प्रमुख तथ्य, प्रतिवेदन र प्रतिवेदन तयारी प्रक्रियाबारे उल्लेख गरिएको छ। प्रतिवेदन तयार गर्दा प्रतिवेदन लेखन समिति गठन गरी सम्पूर्ण जिम्मा मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समितिअन्तर्गत रहेको यानताविरुद्धको उपसमितिलाई दिइएको थियो। तल्लो तहबाट यथासक्य सूचनाहरू संकलन गर्ने उद्देश्यले नेपाल अधिराज्यका तीन विकास क्षेत्र, नेपालगञ्ज, विराटनगर र पोखरामा कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरिएको थियो। ती गोष्ठीहरूबाट आएका सुझाव, सूचनालाई प्रतिवेदनमा समावेश गरी काठमाडौंमा राष्ट्रियस्तरको कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरियो। त्यसबाट प्राप्त सूचना समावेश गरेपछि मात्र वैकल्पिक प्रतिवेदनलाई संयुक्त राष्ट्रसंघीय यातनाविरुद्धको समितिको सचिवालयमा पठाइयो।

प्रतिवेदनको दोस्रो भागमा यातनाविरुद्धको महासन्धिका १ देखि १६ सम्मका धाराहरूको नेपालमा कार्यान्वयनको स्थितिबारे उल्लेख गरिनुका साथै ती धाराहरूको कार्यान्वयनका लागि सिफारिस प्रस्तुत छ। प्रतिवेदनको तेस्रो भागमा निष्कर्ष र सिफारिस प्रस्तुत छ। भाग तीनमा प्रस्तुत निष्कर्ष र सुझाव

निम्न अनुसार रहेका छन् -

यस प्रतिवेदनको पृष्ठभूमिमा नेपालको राजनीतिक अवस्था र न्यायिक प्रणालीबारे पनि विवेचना गरिएको छ। ०४६ सालको जनआन्दोलनपश्चात निर्माण भएको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले बहुदलीय शासन प्रणालीलाई अंगीकार गरी विभिन्न समुदायको हितलाई संरक्षण गर्नका लागि निर्देशक सिद्धान्तमा विशेष व्यवस्था गर्‍यो। स्वतन्त्र न्यायपालिका र संविधानमा नै फौजदारी न्यायको हकलाई प्रत्याभूत गरी नागरिकलाई यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्डबाट संरक्षण गरियो। यति हुँदाहुँदै पनि संविधानको भावनाको अक्षरशः पालना गर्न भने व्यावहारिक रूपमा सकेको छैन। १९९६ मा नेकपा(माओवादी)ले जनयुद्धको सुरुवात गरेपछि नेपालको मानवअधिकारको अवस्था खस्केको छ। नौ वर्षको सशस्त्र द्वन्द्वमा सुरक्षाकर्मी र माओवादीले मानवअधिकारको व्यापक उल्लंघन गरेका छन्। २००२ र २००३ मा नेपालमा ठूलो संख्यामा मानिसहरू बेपत्ता पारिएका थिए।

०५८ मंसिर ११ गते आन्तरिक सुरक्षा व्यवस्थापनका लागि देशमा तीन महिनाको लागि संकटकालको घोषणा गरी शाही नेपाली सेनालाई परिचालन गरियो र त्यसै समयमा आतंककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) अध्यादेश ल्याइयो। तीन महिनाको संकटकालको घोषणाको समाप्तिपछि प्रतिनिधिसभा विघटन गरी फेरि तीन महिनाको लागि संकटकालको अवधि लम्ब्याइयो र नेपालको राजनीतिक प्रणालीमा सैनिकीकरणको सुरुवात गरियो।

२०६१ माघ १९ गते राजाद्वारा सम्पूर्ण कार्यकारी अधिकार हातमा लिई तीन वर्षभित्र देशमा शान्ति, सुरक्षा र बहुदलीय प्रजातन्त्रको स्थापना गराउने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै संकटकालको घोषणा गरियो, जुन असंवैधानिक थियो। संकटकालको घोषणाले फेरि पनि सुरक्षाकर्मीलाई बढी मात्रामा शक्ति प्रदान गर्‍यो। जसले द्वन्द्वलाई बढाउनुका साथै मानवअधिकार उल्लंघनलाई शृंखलाबद्ध र व्यापक बनाएको छ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाबीच समानुपातिक अधिकारको व्यवस्था गरेको छ। संविधानको भाग ११ ले अदालतलाई स्वतन्त्र न्यायपालिकाको हैसियत प्रदान गरेको छ। तर कार्यपालिकाले आर्थिक स्रोतमै नियन्त्रण कायम गरी अदालतलाई सक्रिय हुन नदिने नीति अख्तियार गर्दै आएको देखिन्छ।

संविधानमा नै सर्वोच्च अदालतलाई सबै न्यायिक निकायभन्दा माथि राखी

अदालतको आदेश यस मातहतका सबै अदालतले मान्नु पर्ने व्यवस्था भए तापनि सुरक्षा निकायले सर्वोच्च अदालतको आदेशको पालना गर्ने गरेको छैन। अदालतहरूलाई देवानी र फौजदारी मुद्दाहरू हेर्ने अधिकार हुन्छ। तर राजनीतिक विषय समावेश भएका फौजदारी मुद्दाहरू हेर्न र फैसला गर्नका लागि अन्य विशेष अदालत तथा न्यायाधिकारणको गठन गर्ने गरिएको छ। कार्यपालिकाका प्रतिनिधिहरूलाई अदालतको आदेश पालना नगरेकोमा कुनै सजाय दिइएको उदाहरण पाइँदैन। धेरै न्यायाधीशहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार मापदण्ड र संयन्त्रहरूलाई अनुशरण गर्ने गरेको पनि पाइँदैन।

नेपालको सर्वोच्च अदालतलाई संकटकालको वैधतामाथि प्रश्न गर्ने अधिकार संविधानको धारा ८४, ९६ र ८८(१) (२) ले दिएको छ। संकटकालको समयमा पनि क्रियाशील रहने क्षेत्राधिकारअन्तर्गत रिट निवेदनको सुनुवाइ गर्ने अधिकार भए तापनि सर्वोच्च अदालतले सो अधिकारको प्रयोग गरेको छैन। अदालतले दिएको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेशको सुरक्षा निकायद्वारा पालना नगरिने र अदालत परिसरभित्रबाट पुनः पक्राउ गरिने कार्य व्यापक भएको छ। न्यायिक प्रशासनलाई सुदृढ गर्न स्थापना गरिएको न्यायिक क्षेत्र संयोजन समितिले न्यायाधीशहरूको निष्पक्षतामा बाधा पुऱ्याएको छ।

नेपालको फौजदारी न्याय प्रणालीको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाई हेर्दा त्यस बखतका ऐन नियमहरूमा व्यवस्था गरिएका सजाय प्रणालीहरू क्रूर र अमानवीय प्रकारको रहेको पाइन्छ। सजाय दिने प्रणालीमा परिवर्तन गरिए तापनि आरोपितबाट सूचना लिन र आरोप प्रमाणित गर्न प्रमुख साधनको रूपमा व्यक्तिलाई यातना दिने गरेको पाइन्छ। यसरी यातना दिँदा धेरै प्रयोग गरिने तरिकाहरूमा पैतालामा पिट्ने, करेन्ट लगाउने, कालो पट्टीले आँखा बाँधिदिने, तिघ्रामा गह्रौं बेलना राख्ने, चुरोटले पोल्ने, धम्की दिने, खाना खान नदिने, अध्याँरो फोहोर कोठामा राख्ने, दिसा खुवाउने आदि रहेका छन्।

प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका प्रमुख तथ्यहरू निम्नानुसार छन् -

- १) राष्ट्रिय कानूनमा गरिएको यातनाको परिभाषा महासन्धिको धारा १ को भावनाअनुरूप नभएकोले सो अनुरूपको परिभाषा तय गरिनु पर्दछ।
- २) राज्यका सुरक्षा निकायका प्रतिनिधिहरूले यातनालाई संगठित र व्यवस्थित बनाउनका लागि अनुशरण गर्ने गरेका केही कानूनहरू छन्। विशेष गरेर आतंकवादी तथा विध्वंसवादी कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐनको दफा ५,

- ९, ११, १३, १५, १७, १९ र २०, २०५८ त्यसैगरी केही सार्वजनिक (अपराध तथा सजाय) ऐन २०२७ को दफा ३ लाई संशोधन गर्नु जरूरी छ भने प्रहरी ऐनको दफा ३ लाई खारेज गर्नुका साथै अन्य प्रावधानलाई संशोधन गरिनु पर्दछ।
- ३) यातना क्षतिपूर्ति ऐन २०५३, यातना पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाउने प्रयोजनका लागि पर्याप्त छैन। साथै नागरिकहरूलाई यातनाविरुद्ध जोगाउने कुनै संयन्त्रको व्यवस्था पनि यसले गर्न सकेको छैन।
  - ४) मानवअधिकार प्रवर्द्धन केन्द्र, गृह मन्त्रालय, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल र शाही नेपाली सेनाअन्तर्गत मानवअधिकार शाखाको स्थापना नागरिकहरूको संरक्षणको लागि गरिएको हो भने ती निकायका काम कारवाही सार्वजनिक तथा पारदर्शी हुनु पर्दछ।
  - ५) अपराध तहकिकातको सिलसिलामा यातनालाई रोक्नेतर्फ अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रअनुरूपको कार्य गर्न न्यायालय स्वयं नै स्पष्ट रहेको छैन। अदालत पीडकतर्फ नरम र उदार रहेको पाइन्छ। न्यायालयले यातनासम्बन्धी विषयहरूलाई प्राथमिकता दिएको पाइँदैन। साथै तालिम, कार्यशाला आदिमा यातनालाई रोक्नु पर्दछ भन्ने अभिप्रायका साथ यस विषयमा छुलफल चलाउने गरिएको पाइँदैन। त्यसकारणले यातना रोक्नका लागि नयाँ न्यायिक प्रत्याभूति अत्यावश्यक छ। मान्य नियम तथा नीति बनाएर न्यायालयले उजुरी लिने प्रक्रियालाई निष्पक्ष र चुस्त बनाउनु पर्दछ।
  - ६) महासन्धिको धारा ३ को कार्यान्वयनका लागि शरणार्थीसँग सम्बन्धित संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि, १९५१ र यसको इच्छाधीन प्रलेख (१९६७) लाई अनुमोदन गरी ती संयन्त्रमा रहेका प्रावधानहरूलाई राष्ट्रिय कानूनमा समावेश गर्नु पर्दछ। जसले गर्दा कसैलाई पनि जबर्जस्ती स्वदेश फर्काउन नपाइने सिद्धान्त र शरणार्थी र शरण खोज्नेहरूको अधिकार तथा सम्मानलाई संरक्षण गर्न सकियोस्। भुटानी शरणार्थीको समस्या समाधानका लागि विशेष कार्यक्रम ल्याउनु आवश्यक छ।
  - ७) सरकारको प्रस्तावित फौजदारी संहितामा गरिएको यातनाको परिभाषा महासन्धिको धारा ४ अनुरूप छैन। किनकि यसले यातना दिन संलग्न हुने मतियार र सहभागी हुनेलाई समेटेको छैन। प्रस्तावित कानूनले क्षतिपूर्तिको माथिल्लो र तल्लो हद पनि स्पष्ट गरेको छैन। त्यसकारण, यातनालाई गम्भीर अपराधको परिभाषा गरी यातना दिने कार्य, यातनाको उद्योग,

मतियार र सहभागितासमेतलाई सो परिभाषामा समावेश गरिनु पर्दछ। यातनाको गम्भीरताअनुरूपको जरिवाना पीडकबाट असुलउपर गराउने व्यवस्था गरिनुका साथै न्यूनतम पाँच वर्ष र अधिकतम १० वर्ष कैद सजायको व्यवस्था गरिनु पर्दछ। यातनाको उजुरी र मुद्दा दायर गर्ने समयावधिका सम्बन्धमा कुनै हद राखिनु हुँदैन।

- ८) कानुन कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीलाई औपचारिक शिक्षा तथा तालिममा कमी देखिन्छ। व्यावहारिक शिक्षा दिने उपयुक्त संयन्त्रको विकास गरी कानुन कार्यान्वयन गर्ने कार्यक्रमको रूपमा अधि बढाउनु पर्दछ। यस्तो शिक्षा सार्वजनिक कर्मचारीका साथै स्वास्थ्यकर्मीलाई पनि दिनु पर्दछ।
- ९) माध्यमिक तहका शिक्षा सामग्रीमा यातना तथा अन्य क्रूर अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार र सजायसम्बन्धी शिक्षा समावेश गरी हरेक तहमा मानव सम्मान र संरक्षण गर्ने उपायहरूको व्यवस्था गरिनु पर्दछ।
- १०) व्यक्तिलाई पक्राउ गरेपछि उसको परिवार र कानुन व्यवसायीलाई सूचना दिन पाउने व्यवस्था छैन। वर्तमान अवस्थामा रहेका नियम कानुनमा व्यक्तिलाई हिरासतमा लिएपछि यातना तथा अन्य अमानवीय व्यवहारबाट रोक्ने कुनै स्पष्ट नियम तथा निर्देशन निर्धारण गरिएको छैन। पक्राउ गरिएको समयमा दिने गरेका यातना तथा दुर्व्यवहारका असंख्य घटना प्रकाशमा आएका छन्। त्यसै गरी कारागार ऐन २०१९ का प्रावधानहरू अस्पष्ट हुनुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरूसँग बाभिएका छन्।
- ११) यातनालाई रोक्नका लागि बयान लिनेसम्बन्धी नियम, निर्देशन, तरिका र व्यवहारका साथसाथै हिरासतको व्यवस्था, र सुधार तथा सुधारात्मक कार्यक्रमको अवलोकन गर्नका लागि एक आयोगको स्थापना गरी त्यसलाई क्रियाशील गराउनु पर्दछ।
- १२) यातनासम्बन्धी मुद्दाको उजुरी लिने र सुनुवाई गर्ने संयन्त्रको अभाव रहेको छ। त्यसका लागि निष्पक्ष राष्ट्रिय निकायको स्थापना गरी क्रियाशील गराइनु पर्दछ। त्यसै गरी यातनाको उजुरी लिन र सरकार/सरकारी वकिललाई आरोपी पीडकलाई पुर्पक्षका लागि राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगभित्र छुट्टै निकायको स्थापना गरी क्रियाशील गराइनु पर्दछ।
- १३) यातना क्षतिपूर्ति ऐनले यातना पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था गरेको र अदालतलेसमेत केही मुद्दामा पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने निर्णय गरेको भए

पनि क्षतिपूर्तिको रकम ज्यादै न्यून रहेको छ र पीडितले क्षतिपूर्तिको रकम पाउने सम्बन्धमा पनि समस्या देखिएको छ। त्यसकारण यातना पीडितलाई दिइने क्षतिपूर्तिको रकम बढाइनु पर्दछ जसले गर्दा हर्जाना र पीडितलाई पुनर्स्थापनाका लागि सहयोग होस्। पीडितलाई क्षतिपूर्तिको रकम समयमा नै उपलब्ध गराई पुनः पीडित हुनबाट जोगाउनु पर्दछ।

१४) फौजदारी आरोपको सुनुवाइ गर्दा अदालतले सावित्री बयानलाई प्रमाणको रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको छैन। सामान्यतया अदालतले पुर्पक्षका लागि प्रहरीद्वारा लिइएको स्वैच्छिक वा जबरजस्ती बयानलाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्ने गरेको छ। त्यसकारण बयान गराउनका लागि स्पष्ट नियमको निर्धारण गर्नु पर्दछ। भौतिक प्रमाणमा आधारित अपराध अनुसन्धानका लागि आवश्यक मात्रामा वैज्ञानिक तथा प्राविधिक सहयोग सरकारले उपलब्ध गराउनु पर्दछ।

१५) सामाजिक अन्धविश्वास, मान्यता र परम्परागत प्रथामा आधारित क्रूर, अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार र सजाय नेपाली समाजले भोग्दै आएको छ। सामाजिक हिंसालाई उजागर गर्नका लागि र समाजको परिवर्तनका लागि स्पष्ट र प्रभावकारी कार्यक्रमको आवश्यकता रहेको छ। गैरराज्य पक्षद्वारा गरिएका त्यस्ता व्यवहार, हिंसालाई मानवताविरुद्धको अपराधको श्रेणीमा राखी घोर भत्सर्ना गरिनु पर्दछ। त्यस्ता कार्यलाई रोकनका लागि मान्य र स्पष्ट कानूनको तर्जुमा गरिनु पर्दछ।

निष्कर्ष र सुझाव

महासन्धिको कार्यान्वयनका लागि सरकारको प्रतिबद्धताको आवश्यकता पर्दछ। राज्यद्वारा प्रस्तुत प्रतिवेदनमा यातनाको संस्कृतिलाई स्वीकार गरिएको पाइँदैन। सरकारले महासन्धिको व्यावहारिक कार्यान्वयनका लागि देहायका कदम चाल्न जरुरी छ-

- प्रतिवेदनको भाग दुई अन्तर्गतका धाराहरूमा गरिएका सुझावहरूको कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ।
- यातनाको रोकथामका लागि गैरसरकारी संस्थासँग सहकार्य गर्नु पर्दछ।
- महासन्धिको धारा २१ अन्तर्गत यातनाविरुद्धको समितिको क्षेत्राधिकार स्वीकार गरेको घोषणा गरिनु पर्दछ।

- महासन्धिको धारा २२ अन्तर्गत यातनाविरुद्धको समितिको क्षेत्राधिकार स्वीकार गरेको घोषणा गर्न जरुरी छ, जसले गर्दा नागरिकका तर्फबाट उजुरी दायर गर्न सकियोस्।
- समितिले मागेका सूचना उपलब्ध गराई समितिसँग सहकार्य गर्ने घोषणा गरिनु पर्दछ।
- यातनाविरुद्धको महासन्धिको इच्छाधीन प्रलेखलाई अनुमोदन गरिनु पर्दछ।
- अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधानलाई अनुमोदन गरिनु पर्दछ।
- जेनेभा महासन्धिको दोस्रो इच्छाधीन प्रलेखलाई अनुमोदन गरिनु पर्दछ।

यातनाविरुद्ध समिति

३५ औं सभा

७-२५ नोभेम्बर २००५, जेनेभा

नेपालमा यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय अथवा अपमानजनक व्यवहार वा दण्डविरुद्ध महासन्धिको स्थितिबारे अवलोकन

(विषयवस्तुको सामान्य जानकारीका लागि अण्डरलाइन गरिएका हरफहरू मात्र पनि पर्याप्त छन्। अन्य हरफहरूले पृष्ठभूमिको काम गर्दछन्।)

१. यातनाविरुद्ध महासन्धि (क्याट) समितिलाई आग्रह

मा यातनाविरुद्ध समितिलाई नेपालको मानवअधिकार सन्धिअनुगमन समन्वय समिति (एचआरटिएमसिसी) तथा ओएमसिटी-जेनेभाका तर्फबाट मुलुकमा कानूनको शासनको अवस्था र मानवअधिकारलाई सम्बोधन गर्ने संवेदनशील विषयमा ध्यान पुऱ्याउन अनुरोध गर्न चाहन्छु। एचआरटिएमसिसीले सरकारले तयार पारेको १९९२-२००४ को प्रतिवेदनको विकल्पमा अर्को प्रतिवेदन तयार पारेको छ। यसले तयार पारेको प्रतिवेदनमा यातना क्षतिपूर्ति ऐन १९९६ को कार्यान्वयनको पक्ष, सबै प्रकारका मानवअधिकारको उल्लंघन र कानूनको शासनका सम्बन्धमा प्रकाश पारिएको छ।

नेपालका ३४ मानवअधिकारकर्मी संगठनहरूको साभ्भा संस्था एचआरटिएमसिसीले यातनाविरुद्ध महासन्धिको विषयमा सरकारको दोस्रो, तेस्रो र चौथो प्रतिवेदनको आधारमा तयार पारिएको वैकल्पिक प्रतिवेदन यातनाविरुद्ध समितिलाई ३० सेप्टेम्बर २००५ मा बुझाएको हो। वैकल्पिक प्रतिवेदनले जनवरी १९९२ देखि सेप्टेम्बर २००५ सम्मको अवधिलाई समेटेको छ।

हामी, यातनाविरुद्धको महासन्धिको तत्काल र प्रभावकारी उपायद्वारा कार्यान्वयन गर्न र यातनालाई विश्वव्यापी मापदण्डहरूका आधारमा साँचो अर्थमा समायोजन गरी स्थानीयकरण गर्न जोड दिन्छौं। एचआरटिएमसिसीले प्रस्तुत गरेको वैकल्पिक प्रतिवेदनले मानवअधिकारको हनन रोक्ने दिशामा राज्य पक्षबाट चालिनुपर्ने व्यावहारिक कदममा स्खलन आएको जनाउँदै यातनाविरुद्ध राष्ट्रिय कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा प्रश्न उठाएको छ।

वैकल्पिक प्रतिवेदनका तीन भाग छन्। पहिलो भागमा नेपालको राजनीतिक तथा न्याय प्रणालीका बारेमा उल्लेख गरिएको छ। दोस्रो भागमा

यातनाविरुद्ध महासन्धिको धारा १ देखि १६ सम्मको कार्यान्वयनबारे विशेष जानकारी दिइएको छ भने अन्तिम भागमा सुझाव प्रस्तुत छ।

प्रतिवेदनमा कठोर यातनाका धेरै घटनाको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ, जसले सरकारी प्रतिवेदनको दावीलाई खण्डन गर्दछ। त्यसैले, सरकारले साँचो अर्थमा अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमनका लागि स्वीकृति जनाई महासन्धिको कार्यान्वयनमा तदारुकता प्रदर्शन गर्नु आवश्यक छ। यस प्रयोजनका लागि हाम्रा केही सुझाव छन् -

२. नेपालमा यातनाविरुद्धको महासन्धि कार्यान्वयनको अवस्था

“सैनिक शिविर तथा प्रहरी हिरासतमा माओवादी तथा फौजदारी गतिविधिमा संलग्न रहेको आशंकाका यातना दिने काम भएका थुप्रै रिपोर्ट छन्। यातना दिइएका गुनासाहरू ओएचसिएचआर-नेपालमा पनि दर्ता गरिएका छन्। अधिकांशतः पीडितलाई निरन्तर कठोर रूपमा पिटिएका उदाहरण छन्। केही पीडितलाई करेन्ट लगाएको र पैतालामा पिटेर यातना दिएको प्रमाणित पनि भएको छ।” -राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार उच्चायुक्तले नेपालमा मानवअधिकारको अवस्था तथा आफ्नै कार्यालयको क्रियाकलाप र प्राविधिक सहयोगका सम्बन्धमा १६ सेप्टेम्बर २००५ मा प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदन

नेपालले यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय अथवा अपमानजनक व्यवहार वा सजायविरुद्धको महासन्धि १९९१ मा अनुमोदन गरेको छ। यसैगरी यातनाविरुद्ध क्षतिपूर्ति ऐन नामक कानून पनि १९९६ मा पारित गरिसकेको छ। तर, महासन्धिले तोकेको प्रावधान र निषेध गरेको सीमालाई यातना क्षतिपूर्ति ऐन १९९६ ले समेट्न सकेको छैन। यसअतिरिक्त नेपालमा यस्तो उग्र कानून छ, जसले यातना वा पीडा अझ बढाउने काम गरेको छ।

तत्कालै गर्नु पर्ने कामहरू

- नजरबन्दस्थलमा निर्बाध पहुँचको निश्चितता।
- नागरिक अदालतको कार्यक्षेत्र पारदर्शी बनाउँदै दण्डहीनतामा रहेका आरोपित अधिकारीहरूलाई कारवाहीको व्यवस्था।
- मुलुकभरि हिरासतमा रहेका व्यक्तिहरूको केन्द्रीय अभिलेख राख्नुका साथै उनीहरूलाई कानुनी हिरासत केन्द्रहरूमा स्थानान्तर गर्ने संरचना।
- न्यायपालिकाद्वारा गरिएको फैसलाको पालना तथा सम्मान।

एकातिर, यातनाविरुद्ध लड्ने कानुनी मापदण्डहरू अपर्याप्त छन्। यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन १९९६ ले यातनालाई अपराधका रूपमा परिभाषा नगरेकोले गर्दा दण्डहीनताको अवस्था कायम रहेको छ।

अर्कातिर, कानून तथा व्यवस्था कायम राख्ने र आतंकवादको सामना गर्ने नाममा राज्यले स्वेच्छाचारी कानून थोपरेको छ। नेपालमा यातनाको समस्याको जरोका रूपमा यस्तै स्वेच्छाचारी उपायहरू रहेका छन्। उदाहरणका लागि, केही सार्वजनिक (अपराध तथा सजाय) ऐन, २०२७ तथा राज्यविरुद्धको अपराध सजाय ऐन २०४६ अनुसार उचित न्यायिक निगरानीबिना थुनुवाको हिरासत अवधि बढाउने कार्य बारम्बार भैरहेको छ। स्थानीय निकायलाई कानूनले व्यापक तजविजी अधिकार दिएकाले स्वच्छन्दताले स्थान पाएको छ। अस्पष्ट शब्दहरूको संयोजन रहेको सार्वजनिक सुरक्षा ऐन २०४६ ले सरकारी निकायलाई “सार्वभौमसत्ता, अखण्डता अथवा सार्वजनिक शान्ति तथा नेपाल अधिराज्यको अमनचयन” मा चुनौती दिने व्यक्तिलाई हिरासतमा लिने अधिकार दिएको छ। कुनै अपराध गर्नुअघि नै गिरफ्तार गर्न सक्ने र दोष निरूपण नै नगरी १२ महिनासम्म हिरासतमा राख्न सक्ने अधिकार ती निकायमा सुरक्षित छन्।

नेपाली प्रहरी बलको कार्य-व्यवस्थापन गर्ने प्रहरी ऐनले गैरकानुनी रूपमा हिरासतमा लिएको, थुनुवामाथि दुर्व्यवहार गरेको वा प्रहरी हिरासतमा रहेको व्यक्तिको मानवअधिकारको हनन गरेमा प्रहरीलाई जिम्मेवार बनाउने प्रावधान समावेश गरेको छैन। यसरी कानूनले नै प्रमुख जिल्ला अधिकारी र प्रहरीलाई दण्डबाट उन्मुक्ति प्रदान गरेको छ।

आतंककारी तथा विध्वंसक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) अध्यादेश (टाडो) २०६१ ले सुरक्षाकर्मीहरूलाई ठूलो शक्ति प्रदान गरेको छ। अदालतमा कुनै मुद्दा दर्ता नगरी वा कानुनी कारवाही नचलाई एक वर्षसम्म कुनै व्यक्तिलाई नजरबन्दमा लिन सुरक्षा बल स्वतन्त्र छ। टाडोले सुरक्षाकर्मीलाई “कर्तव्यपालनाका सिलसिलामा असल नियतले कुनै कार्य गर्न वा गर्ने प्रयासमा लाग्न” अधिकार दिएर दण्डहीनता प्रदान गरेको छ। यस व्यवस्थाले उनीहरूलाई सम्भाव्य हिंसाप्रति गैरजवाफदेही बनाएको छ। टाडोका प्रावधानहरूलाई नेपाली संविधानले भने प्रष्ट रूपमा अस्वीकार गरेको छ। नेपालले यातनाविरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको प्रावधानहरू मान्ने स्वीकृति जनाएको छ। नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारबारे अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिपत्रमा पनि नेपालले स्वीकृति जनाएको छ।

हिरासतक्षेत्रमा अनुगमन टोलीलाई जान नदिनुको कारण हो मुलुकभरिका यस्ता केन्द्रमा रहेका थुन्वाहरूलाई व्यापक यातना दिने अवस्था अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय मानवअधिकार संगठनहरूलाईसमेत हिरासतकेन्द्रमा जान रोक लगाइएको छ । माघ १९, २०६१ मा राजाले राज्यसञ्चालनको जिम्मेवारी आफ्नो हातमा लिएपछि सरकार र मानवअधिकार संगठनहरूबीचको सबै प्रकारको संवाद टुटेका कारण हिरासतमा यातनाको सिलसिला अझ तीव्र हुन पुगेको छ ।

जवाफदेहिताको अभाव र प्रहरी सेवामा सुधारको कमी तथा न्यायपालिकाको सिथिलताका कारण पनि मुलुकमा दण्डहीनता मौलाएको हो। यसको अर्को कारण हो अकर्मण्य कर्मचारी नेतृत्व। उनीहरूमा आधुनिक यन्त्र-उपकरणको सहायताले अपराध अन्वेषण गर्ने र दक्ष मानव-संसाधनको प्रयोग गर्ने जाँगर देखिएन। उनीहरूमा कानुनी कार्यान्वयनका लागि राज्यले यातनाको बाटो अङ्गीकार गर्ने पर्दछ भन्ने मानसिकता रहेको छ। “परम्परागत तथा कानुनी रूपमा विशेषाधिकार प्राप्त” वर्गको नेतृत्वमा रहेको सरकारले सर्वसाधारणलाई यातना दिएर मात्रै ठीक बाटोमा लगाउन सकिन्छ भन्ने पुरानो धारणालाई त्याग्न सकेको छैन।

यी विविध कमजोरीका कारण नेपालमा यातना परम्परा बनेर व्यवहारमा कायम रह्यो। राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारवादी संगठनहरूले यातनाका विभिन्न मुद्दाहरूको अभिलेख प्रस्तुत गरी नै रहे। यातनाबारे राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिकार मानफ्रेड नोवाकले गएको सेप्टेम्बर (२००५) मा नेपालको भ्रमण पनि गरेका थिए। उनले नेपालमा प्रहरी र शाही नेपाली सेनाबाट अभियुक्तलाई सावित्री बयान दिलाउन र सुराक तथा अन्य जानकारीका लागि परम्परागत संस्कारका रूपमा यातना तथा अस्वस्थ व्यवहारलाई स्वीकार गरिएको उल्लेख गर्दै प्रतिवेदन प्रस्तुत गरेका छन्।

उपर्युक्त प्रभावशाली विषयका अतिरिक्त, म यहाँ मुलुकमा गैरसरकारी पक्षबाट भएका अमानवीय तथा अपमानजनक आचरणका सम्बन्धमा प्रकाश पार्न चाहन्छु। नेपाल यातना तथा क्रूर, अमानवीय अथवा स्तरहीन व्यवहार वा सजायका गम्भीर समस्याको सामना गरिरहेको छ। सामाजिक अन्धविश्वास र परम्परागत अभ्यासका कारण पनि अपमानजनक व्यवहार वा यातना प्रचलनमा छन्। विभिन्न गैरराज्यपक्षबाट हुने यस्ता गम्भीर प्रकृतिका व्यवहारलाई मानवताविरुद्धको अपराधको सजा दिने गरिन्छ। यस प्रकारका अपराधलाई उचित

किसिमले सम्बोधन गर्ने कानूनको पनि अभाव छ।

२०५२ सालदेखि नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) ले सञ्चालन गरेको विद्रोहका कारण मुलुक प्रभावित छ। विद्रोहीहरू आफ्ना क्रियाकलाप सञ्चालनका क्रममा सर्वसाधारण नागरिकलाई पनि अमानवीय तथा क्रूर प्रकृतिको यातना दिने गर्दछन्। मानवीय कानूनको गम्भीर हनन पनि हाम्रो चासोको विषय हो।

३. सिफारिस

हामी यातनाविरुद्धको महासन्धिको समितिलाई नेपालको यातना क्षतिपूर्ति ऐनका कैयन दफाहरू यातनाविरुद्धको महासन्धि अनुकूल नरहेको जानकारी गराउँछौं। यातना दिनका लागि गरिएको प्रयास मात्र पनि दण्डनीय हुन्छ। अन्य व्यक्तिद्वारा दिइएको सजायमा मिलोमतो वा संलग्नता रहेकोमा समेत दोषी करार गर्दै फौजदारी अपराधसह उचित सजाय दिने व्यवस्था राष्ट्रिय कानूनमा हुनु पर्दछ। यातनाविरुद्धको महासन्धिको धारा १३ को प्रावधानअनुसार यातना क्षतिपूर्ति ऐनमा व्यवस्था गरिनु पर्दछ। सो धारामा साक्षीको सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ।

क्याटको धारा १४ ले व्यवस्था गरेअनुसार नेपाली कानुनी पद्धतिमा निष्पक्ष तथा पर्याप्त क्षतिपूर्ति दिने कुनै प्रावधान छैन। सो अभावलाई राष्ट्रिय कानूनमा संशोधन गरी पूरा गर्नु पर्दछ र निष्पक्ष छानबिन गरी पीडितलाई पर्याप्त क्षतिपूर्ति दिने प्रावधान राखिनु पर्दछ।

यातना पाएको व्यक्तिले त्यसका विरुद्ध उजुरी दिन ३५ दिनको जुन हदम्याद तोकिएको छ, यसलाई बढाएर उचित समयावधिको पार्नु पर्दछ। क्षतिपूर्तिको रकमको अधिकतम अङ्क अत्यन्त न्यून छ, त्यसलाई बढाउनु पर्दछ र न्यूनतम अङ्कलाई पनि अझै तल भार्नु पर्दछ।

समितिबाट कुनै जानकारी वा त्यसको परीक्षणका लागि आमन्त्रण गरिएका बेला नेपालले सहयोग गर्न तत्पर हुनु पर्दछ। हामी यातनाविरुद्ध समितिलाई सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, सार्वजनिक अपराध तथा सजाय ऐन, राज्यविरुद्ध अपराध तथा सजाय ऐन र टाडोमा संविधानले निश्चित गरेका मानवअधिकारविरुद्धका कानुनी प्रावधान राखिएकोमा महासन्धिको धारा २१ र २२ अनुसार यातनाविरुद्ध समितिको पालनाका लागि नेपाललाई घोषणा गराउन अनुरोध गर्छौं।

मानिस बेपत्ता पार्ने घटना अधिक देखिएका छन्, जसबाट स्वेच्छाचारी

हिरासत, अस्वस्थ व्यवहार तथा यातनाको स्थितिमा वृद्धि भएको पुष्टि हुन्छ। नेपालले यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय अथवा निकृष्ट व्यवहार वा सजायविरुद्धको महासन्धिको प्रोटोकलमा हस्ताक्षर गरी स्वीकृति जनाएको छ। त्यसैले राज्यले बेपत्ता पार्ने कार्य रोक्न हिरासत केन्द्रहरूमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार संगठनहरूको पहुँच हुन दिनु पर्दछ। हिरासतका सम्पूर्ण केन्द्रहरूको पूर्ण विवरणका साथ अभिलेख राखिनु पर्दछ, जसमा हरेक थुनुवाको विवरण, पक्राउ गरिएको मिति, स्थान र समय, हिरासतमा राख्नुको प्रयोजन र कारवाही चलाउने निकायहरूको नाम उल्लेख गर्नु पर्दछ। थुनुवामा रहेका व्यक्तिको परिवार, सल्लाहकार तथा अन्य अख्तियारी प्राप्त उत्सुक व्यक्तिहरूले सो अभिलेख हेर्न पाउनु पर्दछ। ठाउँ सारिएका थुनुवाहरूबारे पनि लगत राखिनु पर्दछ। हामी यातनाविरुद्धको समितिलाई मुलुकभर हिरासतमा रहेका थुनुवाहरूको अद्यावधिक अभिलेख बनाई केन्द्रमा राख्न नेपाललाई अर्धदैनिक आग्रह गर्दछौं।

हामी नेपाल सरकारले बेपत्ता बनाइएका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूको रक्षा (दबावपूर्ण बेपत्ताबारेको घोषणा) १९९२ को संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाको घोषणापत्रका मापदण्डहरूको पालना गरोस् भनी सिफारिस गर्दछौं। घोषणा स्वयंमा पालनाका लागि अनिवार्य होइन तापनि मानवअधिकार हननविरुद्ध यो अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबीचको सहमति भने हो। यसले मानवअधिकारको संरक्षणका लागि आधिकारिक मार्गनिर्देशन गर्दछ। नेपाल सरकारले “बेपत्ता” का सम्बन्धमा जवाफदेही बन्नु पर्दछ। यसको निराकरणका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कदम चाल्नु पर्दछ। यस्तै अन्य मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनको हनन र “बेपत्ता” बनाएकोमा कानूनमा व्यवस्था गरेर क्षतिपूर्ति दिने र कसुरको मात्रानुसार दोषीलाई सजाय गर्ने प्रबन्ध हुनु पर्दछ। यस सम्बन्धमा यातनाविरुद्धको समितिलाई हामी नेपाल सरकारसमक्ष के कुरा राखिदिन आग्रह गर्छौं भने गृह तथा रक्षा मन्त्रालयले बेपत्ता पारिएकाहरूको शीघ्र खोजी गर्नु र अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरणका लागि दिएको आदेश पालना गर्नु।

नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधानको तुरुन्त अनुमोदन गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्दछ र मानवताविरुद्धको अपराधका दोषीलाई त्यस विधानबमोजिम अन्तर्राष्ट्रिय अदालतमा मुद्दा चलाउन सघाउनु पर्दछ।

नेपालले आन्तरिक सशस्त्र द्वन्द्वको सामना गरिरहेको अवस्थामा, आगामी दिनमा योभन्दा अझ बढी खराब स्थितिको सामना गर्नु नपरोस् भन्नका लागि जेनेभा महासन्धिको दोस्रो अतिरिक्त सन्धिपत्रप्रति पनि सहमति जनाउनु आवश्यक छ। यसको कार्यक्षेत्रमा गैरअन्तर्राष्ट्रिय सशस्त्र द्वन्द्वका पीडितहरूको संरक्षण रहेको छ।

अन्तमा, यस्तै अर्को महत्वपूर्ण विषयका रूपमा, राष्ट्रसंघीय प्रणालीभित्र रहेका मुलुकहरूका लागि सम्पूर्ण मानवअधिकार लोकतन्त्र, कानूनको शासन र प्रतिनिधिमूलक सरकारमा निहित रहेको उल्लेख गर्नु आवश्यक छ। नेपालमा यातनाविरुद्धको अभियान अगाडि बढाउन क्याट महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक छ। साथै, महासन्धिप्रति राज्यलाई जिम्मेवार बनाउनका लागि प्रजातान्त्रिक संस्थाहरूको सु-सञ्चालनका लागि आवश्यक अनुकूल राजनीतिक वातावरण आधारभूत सर्त हो। यस सन्दर्भमा हामी यातनाविरुद्ध समितिबाट “निष्कर्ष र सुझाव” मा यी विषयहरूप्रति ध्यान दिइने अपेक्षा राख्दछौं।

कुन्दन अर्याल

मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समिति (एचआरटिएमसिसी)का लागि
महासचिव, इन्सेक, एचआरटिएमसिसीको सचिवालय
०६२ कार्तिक २२ गते

प्रेस विज्ञप्ति

नेपालको मानवअधिकारको एक दशकको अवस्थाबारे राष्ट्रसंघीय
यातनाविरुद्ध समितिको धारणा

जेनेभा, १४ नोभेम्बर २००५ - नोभेम्बर ८ देखि १० तारिखसम्म चलेको यातनाविरुद्ध राष्ट्रसंघीय समिति (क्याट) को बैठकले नेपालमा मानवअधिकारको अवस्था केलाउँदै यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय अथवा अपमानजनक व्यवहार वा दण्डविरुद्धको महासन्धिको कार्यान्वयनबारे नेपालले प्रस्तुत गरेको दोस्रो प्रतिवेदनलाई छलफल गर्‍यो।

समितिले सहभागी औपचारिक प्रतिनिधिसमक्ष मुलुकमा निरन्तर तथा व्यापक यातना दिने र ठूलो परिमाणमा व्यक्तिहरू जबर्जस्ती वेपत्ता पारिने विषयमा कुरा उठायो। समितिले अधिकांश सैनिक हिरासत केन्द्रहरूमा रहेका थुनुवाहरूबारे जानकारी नदिने गरिएको सम्बन्धमा थप प्रकाश पार्न अनुरोध गर्‍यो।

समितिले सरोकारवालालाई हिरासत केन्द्रसम्म पहुँच नदिने र पीडितहरूलाई कानुनी प्रक्रियामा जान रोक्ने अवस्थाका सम्बन्धमा प्रश्न उठायो। एक स्वतन्त्र विज्ञले गैरकानुनी गिरफ्तारी र सर्वसाधारणलाई दिइएको यातना र पीडितले खोजेको कानुनी उपचारका सम्बन्धमा उदाहरणसहित प्रष्ट पारेका थिए। समितिले स्वतन्त्र न्यायपालिकामाथिको आक्रमणका सम्बन्धमा पनि चासो देखाएको थियो।

अन्तमा, समितिका अध्यक्षले नेपालको वर्तमान अवस्थाप्रति चिन्ता प्रकट गर्दै प्रतिनिधिसभा नरहेको र यसका कारण समष्टिमा मुलुकमा मानवअधिकारको अवस्थामा प्रतिकूल प्रभाव परेको धारणा राखे।

समितिद्वारा श्रृंखलाबद्धरूपमा उठाइएका प्रश्नहरूको जवाफ दिँदै औपचारिक प्रतिनिधिमण्डलका नेता राजदूत ज्ञानचन्द्र आचार्यले कमीहरू देखिएको स्वीकार गर्दै नेपालले मानवअधिकारको प्रवर्द्धन एवं संरक्षणका लागि सबल योगदान पुर्याउने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्नु भयो।”

यसैबीच, नेपालका मानवअधिकार गैससहरूको सञ्जाल मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समिति (एचआरटिएमसिसी) ले जेनेभास्थित गैसस यातनाविरुद्ध विश्व संगठन (ओएमसिटी)सँग मिलेर १९९२ र २००४ का बीच

नेपालमा मानवअधिकारमाथि भएको हिंसाका सम्बन्धमा छायाँ प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्‍यो। यस प्रतिवेदनले व्यापक यातना दिइएको र यातनाविरुद्ध राष्ट्रसंघीय महासन्धिको अवज्ञा गरिएको देखायो।

छायाँ प्रतिवेदनले नेपालमा यातना रोकिनुपर्ने, सम्पूर्ण थुनुवाहरूलाई कानुनी हिरासत केन्द्रहरूमा सार्नुपर्ने, हिरासत क्षेत्रहरूमा गैससहरूको पहुँच हुनुपर्ने, यातना तथा दुर्व्यवहारमा संलग्न दोषी कर्मचारीको व्यवहारको अनुसन्धान गरी कारवाही चलाउनु पर्नेजस्ता धेरै महत्वपूर्ण विषयहरू उठाएको छ।

“छायाँ प्रतिवेदनमा कठोर यातनाका उदाहरणहरू छन्, जो सरकारी प्रतिवेदनसँग तादात्म्य राख्दैनन्। त्यसैले, सरकारले महासन्धिको साँचो अर्थमा कार्यान्वयन गर्ने वचनबद्धता प्रकट गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय निरीक्षणका लागि सरकार तयार हुनु पर्दछ”, एचआरटिएमसिसी सचिवालय, इन्सेकका महासचिव कुन्दन अर्यालले भने।

समितिलाई गैससको आधिकारिक जानकारी दिने क्रममा अर्यालले मुलुकमा कानूनको शासन तथा मानवअधिकारको चिन्ताजनक स्थितिका बारे स्वतन्त्र विज्ञहरूलाई भेटेर अवगत गराएका थिए।

“गैसस संयुक्त समिति र ओएमसिटी-जेनेभा औपचारिक समापन निरीक्षण एवं नेपालको अवस्थाबारे समितिको सिफारिसको प्रतीक्षा गर्दै सरकारले यातनाविरुद्ध महासन्धि कार्यान्वयन गर्ने जरुरी मापदण्ड अपनाउन तत्परता देखाउने आशामा छन्”, ओएमसिटीका प्याट्रिक मुजेम्बर्गले भने।

संयुक्त राष्ट्रसंघीय यातनासम्बन्धी विशेषको

६२ औं सभामा

समाधिकक्षक म्यान्फर्ड नबाकले संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार आयोगमा
बुझाउनु भएको प्रतिवेदनको सारांश

संयुक्त राष्ट्रसंघका यातनासम्बन्धी विशेष समाधिकक्षक म्यान्फर्ड नबाकले ०६२ भदौ २५ देखि ३१ गतेसम्म सरकारको निमन्त्रणामा नेपालको भ्रमण गर्नुभयो। भ्रमणका क्रममा नेपाल सरकारले गरेको सहयोगप्रति उहाँले आभार व्यक्त गर्नु भएको छ। विशेष समाधिकक्षकले संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार आयोगमा बुझाउनु भएको प्रतिवेदनमा नेपालमा यातनाको अवस्था र त्यससम्बन्धी कानुनी तथा व्यवहारसँग सम्बन्धित विषयहरू समावेश गरिएको छ। बन्दीहरू, सरकारी र सैनिक अधिकारी, कानुन व्यवसायी र गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरूसँगको कुराकानी र स्वास्थ्य परीक्षणका प्रमाणहरूका आधारमा शाही नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरीले योजनाबद्ध ढंगबाट यातना दिने र दुर्व्यवहार गर्ने गरेको निष्कर्ष विशेष समाधिकक्षकले निकाल्नु भएको छ।

सेना र प्रहरीका उच्च अधिकृतहरूले केही मुद्दामा यातना दिएको र योजनाबद्ध रूपमा यसको अभ्यास गरिएको स्वीकार गरेको उल्लेख गर्दै सरकारद्वारा यस्ता कार्यको नियन्त्रणका लागि यथाशीघ्र कदम लिनुपर्ने सुझाव उहाँले दिनु भएको छ।

केही वर्ष यता हालका विशेष समाधिकक्षक र यस अधिका राष्ट्रसंघीय विशेषज्ञहरूले विशेष गरेर माओवादीसँगको सशस्त्र द्वन्द्वका समयमा यातना तथा दुर्व्यवहारका सूचनाहरू ठूलो संख्यामा प्राप्त गरेको बताउनु भएको छ। सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्नु र भाविष्यमा हुने हिंसात्मक आक्रमण रोक्नु सरकारी बाध्यता हुन सक्दछ। तर यस्ता उपाय अपनाउँदा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार मान्यताको सम्मान गर्नु पर्दछ। यसरी अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताको सम्मान गर्ने क्रममा नेपालले अनुमोदन गरेको यातनाविरुद्धको महासन्धिको पूर्ण पालना गरिनु पर्दछ। विशेष समाधिकक्षकले माओवादी पक्षबाट दिइएका डरलाग्दा यातनाको प्रमाणका साथै महिला र बालबालिकालाई बलपूर्वक द्वन्द्वमा समावेश गराएको सूचना पनि

आफूले पाएको जानकारी दिनु भयो।

थुनुवाहरूको अधिकारको संरक्षणका लागि संवैधानिक तथा कानुनी प्रावधानमा असामञ्जस्यता रहेको देखिन्छ। व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरेपछि के गरिन्छ भन्ने कुरा विशेष समाधिककको प्रमुख चासोको विषय रहेको थियो। गिरफ्तार गरिएका व्यक्तिका आधारभूत मागहरूको सम्मान नगरिएको, कानुनी उपचारको पहुँचबाट टाढा राखिएको, गिरफ्तारीको २४ घण्टाभित्र न्यायालयसमक्ष प्रस्तुत गरिनु पर्नेमा त्यसो नगरिएको, गिरफ्तार हुँदा र जेल स्थानान्तरण गर्दा स्वास्थ्य परीक्षण नगरिएको जस्ता थुप्रै अधिकारबाट वञ्चित गरिएको पाइएको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ।

विशेष समाधिककका अनुसार सार्वजनिक सुरक्षा ऐन र आतंककारी र विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) अध्यादेश जस्ता निवारक नजरबन्दसम्बन्धी कानूनले सेना र प्रहरीलाई शंकाका आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई महिनौसम्म थुनामा राख्न सक्ने अत्यधिक अधिकार दिएको छ। सुरक्षाकर्मीले गैरकानुनीरूपमा गिरफ्तार गरेर धेरैलाई बेपत्ता पारेको आरोप व्यापक आएको र त्यसैबाट यातना बढेको समेत पाइएको प्रतिवेदनमा जनाइएको छ। विशेष समाधिककको अनुभवमा कैदमा रहँदाको सुरुको समयमा आरोप स्वीकार गर्न लगाउने बेलामा यातनाको खतरा सबैभन्दा बढी देखिएको छ। सरकार, सेना र प्रहरीका अधिकारीहरूसँगको भेटघाटमा कानूनको पूर्ण परिपालना गरिएको र कसैलाई पनि यातना नदिइएको दाबी गरिएको भए पनि ती सबै साँचो नभएको बताइएको छ।

नेपालमा व्याप्त दण्डहीनताको संस्कृति विशेष गरेर यातनामा संलग्न अधिकारीलाई जिम्मेवार नबनाइने गरेको कारण पनि रहेको छ। यातना दिएको पुष्टि भई पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने अवस्थामा समेत क्षतिपूर्ति राज्य कोषबाट व्यहोरिने गरेको छ। यस सम्बन्धमा पनि समाधिककको ध्यानाकर्षण भएको छ। २०५३ को यातना क्षतिपूर्तिसम्बन्धी ऐनले न त यातनाको परिभाषा महासन्धिको धारा १ अनुसार गरेको छ न यसले प्रभावकारी उपचारको व्यवस्था नै गरेको छ। यसले यातनालाई फौजदारी अपराधका रूपमा ग्रहण गरेको छैन न त यातनाको गम्भीरताअनुरूप सजायको व्यवस्था नै गरेको छ।

विशेष समाधिककका अनुसार यातनामा संलग्न सुरक्षा अधिकारीहरूलाई घटुवा गर्ने, निलम्बन गर्ने, जरिवाना गर्ने, बढुवा रोक्नेलगायतका विभागीय कारवाही गर्ने पर्याप्त कानून छैन र सीमितरूपमा भए पनि व्यवहारमा

कार्यान्वयन गरिएको छैन।

कारागारहरूमा न्यूनतम सुविधाको अवस्था खराब रहेको विशेष गरेर कारागारको क्षमताभन्दा बढी संख्यामा मानिस राखिएको र सरसफाइको सम्बन्धमा बेवास्ता गरेको पाइयो। बन्दीगृहका रूपमा सैनिक व्यारेकमा रहेका ग्यारेज, कुडा-कर्कट आदि भेटियो। बन्दीगृहका रूपमा त्यस्ता ठाउँहरूलाई स्वीकार्न सकिँदैन।

बाँसका लट्टीले पिट्नेदेखि लामो समय आँखा छोपेर र हात बाँधेर राख्नेलगायतका यातना कैदीहरूलाई दिने गरेको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ। बाँसका लट्टी र प्लाष्टिक पाइपले पिट्ने, बुटले हान्ने, कानमा विद्युतीय झड्का दिने, तिघ्रामा फलामको रडले हान्ने, तिघ्रा र खुट्टामा उफ्री उफ्री कुट्ने, निरन्तर ठाडो उभिन लगाउने, हात पछाडि लगेर खम्बामा बाँध्ने, खुट्टाका पैतालामा कुट्ने, आँखा र हात बाँधेर लामो समय राख्ने जस्ता यातनाका तरिकाहरू अध्ययनका क्रममा फेला परेको प्रतिवेदनमा जनाइएको छ।

विशेष समाधिकक्षकले यातना तथा अन्य दुर्व्यवहार रोक्नका लागि सरकारलाई आफूले गरेको प्रतिबद्धता पूरा गर्नका लागि सुझाव तथा सिफारिस गर्नु भएको छ।

विशेष समाधिकक्षकले नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी र शाही नेपाली सेनाद्वारा योजनाबद्ध रूपमा यातना दिने गरिएको निष्कर्ष निकाल्नु भएको छ। उहाँका अनुसार, कानुनी मान्यताहरूलाई बेवास्ता गरिएको छ। यातना पीडित र पीडित परिवारलाई उचित न्याय, क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापनाको व्यवस्था कानूनमा गरिएको छैन।

समाधिकक्षकको उक्त निष्कर्षमा नेपाल सरकारले ०६२ पुस १२ गते आपत्ति जनाएको थियो। जसमा भनिएको छ- “सरकारले यातना र दुर्व्यवहारलाई छुट दिँदैन, कुनै सुरक्षाकर्मीले व्यक्त गरेको विचारलाई राज्यको नीति मान्न मिल्दैन, यसले दण्डहीनतालाई प्रोत्साहित गर्दैन, अपराधहरू गम्भीरताका साथ हेरिने गरेको छ र अपराधीविरुद्ध कडा कारवाही गरिन्छ।”

यस सम्बन्धमा विशेष समाधिकक्षकले यातना दिने वा यातना दिन आदेश दिने सुरक्षाकर्मी (हनुमान ढोका जिल्ला प्रहरी कार्यालयका प्रमुख र प्रहरी उपरीक्षक र शाही नेपाली सेना, कोहलपुर व्यारेकका कमाण्डिड अधिकृत) हरूलाई सरकारद्वारा उत्तरदायी ठहर्‍याई कारवाही गरिनेछ भन्ने कुरामा आशा व्यक्त गर्नु भएको छ।

विशेष समाधिकक्षकले यातना र दण्डहीनतालाई रोक्नका लागि सरकारद्वारा व्यक्त प्रतिबद्धताको स्वागत गर्नु भएको छ। त्यसका लागि यातनालाई अपराधका रूपमा परिभाषा गर्ने सम्बन्धमा कानुन निर्माण गर्ने कार्यमा सरकार लागेको उल्लेख गर्नु भएको छ। गृह मन्त्रालयद्वारा यातना रोक्नका लागि नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बलका लागी जारी गरिएको सात बुँदे निर्देशनको स्वागत गर्नु भएको छ। विशेष समाधिकक्षक सरकारद्वारा मानवअधिकारको विकासका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघसँगको सहकार्य र विशेष गरी विशेष समाधिकक्षकले यातना रोक्नका लागि दिइएका सिफारिसहरू कार्यान्वयन गर्न व्यक्त गरेको प्रतिबद्धताको स्वागत गर्नु हुन्छ।

विशेष समाधिकक्षकले नेपाल सरकारलाई निम्न सुभाब दिनु भएको छ :

- १) उच्च तहका अधिकारीहरू विशेष गरेर कानुन कार्यान्वयन गर्ने क्रियाकलापका लागि जिम्मेवार अधिकारीहरूले दण्डहीनताको संस्कृति अन्त्य गरेको अविलम्ब घोषणा गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक अधिकारहरूद्वारा दिइएको यातना र दुर्यवहार सहन गर्न सकिँदैन र सजाय गरिनेछ भन्ने घोषणा गरिनु पर्दछ।
- २) यातनालाई सजायका रूपमा प्रयोग गरिनुलाई फौजदारी अपराध ठहर्‍याई महासन्धिको धारा १ अनुरूपको परिभाषा तयार गरी यातनाको गम्भीरताअनुरूप सजायको व्यवस्था गरिनु पर्दछ।
- ३) लामो अवधिसम्म थुनामा राख्ने कार्यलाई गैरन्यायिक घोषणा गर्नु र त्यसरी थुनामा राखिएका व्यक्तिलाई यथाशीघ्र छोड्नु पर्दछ।
- ४) नियमानुसार पक्राउ परेकाहरूलाई कानुनद्वारा निर्धारित समयभन्दा बढी आधारभूत सुविधाहरू समेत सोधपुछ वा अनुसन्धानकर्ताहरूको नियन्त्रणमा रहने गरी हिरासतमा राख्नु हुँदैन र ४८ घण्टाको समयावधिभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष उपस्थित गराउनु पर्दछ। तत्पश्चात उनीहरूलाई सम्बन्धित निकायको निगरानीविना सोधपुछ वा अनुसन्धानकर्ताहरूलाई भेट्न स्वीकृति दिइनु हुँदैन।
- ५) हिरासतमा राखिएकाहरूको अभिलेखको व्यवस्था गरिनु पर्दछ, जसमा पक्राउ गरिएको समय र स्थान, व्यक्तिको परिचय, बन्दी बनाइएको स्थान, बन्दी गृहमा ल्याइएपश्चात् उसको स्वास्थ्य अवस्था, परिवार, कानुन व्यवसायीले सम्पर्क गरेका र भ्रमण गरेको समय र बन्दी गृहमा ल्याइएपछि र

स्थानान्तरण गर्दाको अवस्थामा अनिवार्य स्वास्थ्य परीक्षणको सूचना आदि उल्लेख गरिनु पर्दछ।

- ६) बन्दी बनाइएका व्यक्तिहरूलाई आफूहरूलाई बन्दी बनाइएको सम्बन्धमा कानुनी वैधतामाथि चुनौती गर्ने अधिकार सुरक्षित गरिनु पर्दछ। उदाहरणको लागि बन्दी प्रत्यक्षीकरण त्यस्तो कार्यविधि प्रभावकारी र शीघ्र कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ।
- ७) कानून व्यवसायीको उपस्थितिबिना हिरासतमा लिइएको बयान र न्यायाधीशसमक्ष प्रमाणित नगरिएका तथ्यलाई त्यस्तो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्तिविरुद्ध प्रमाणका रूपमा मान्यता दिनु हुँदैन। केरकार कक्षमा उपस्थित सबै व्यक्तिको कारवाहीको क्रममा श्रव्य र दृश्य रेकर्डिङलाई गम्भीरताका साथ लिइनु पर्दछ।
- ८) प्रहरी हिरासतबाट ल्याइएको व्यक्तिलाई हिरासतमा गरिएको व्यवहार, प्रतिवादीको तर्फबाट औपचारिक उजुरी प्राप्त नभएको अवस्थामा र स्वतन्त्र स्वास्थ्य परीक्षणका सम्बन्धमा समेत न्यायाधीश र कानून व्यवसायीले नियमित रूपमा सोध्नु पर्दछ।
- ९) यातना तथा दुर्व्यवहारसम्बन्धी आरोपको शीघ्र र पूर्णरूपमा स्वतन्त्र अधिकारीद्वारा आरोपी पीडितविरुद्ध अनुसन्धान गर्नु पर्दछ। विशेष समाधिकक्षकको विचारमा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले सो कार्य प्रभावकारिरूपमा गर्न सक्ने अख्तियारी पाएको छ।
- १०) कुनै पनि सार्वजनिक अधिकारी, कानून व्यवसायी र न्यायाधीशहरूले अपराध वा यातनामा संलग्न भएको अथवा प्रमाणलाई बेवास्ता गरेमा तुरन्त बर्खास्त गरी कारवाही गर्नु पर्दछ।
- ११) यातना तथा दुर्व्यवहार पीडितलाई उनीहरूको शारीरिक तथा मानसिक क्षतिको गम्भीरताको समानुपातिक क्षतिपूति उपलब्ध गराउनुका साथै उपयुक्त स्वास्थ्य उपचार र पुनर्स्थापनाको व्यवस्था गरिनु पर्दछ।
- १२) महासन्धिको प्रावधानको उल्लंघन भई पीडित भएका व्यक्तिको तर्फबाट उजुरी ग्रहण गर्न महासन्धिको धारा २२ अनुसार यातनाविरुद्धको समितिको क्षेत्राधिकार स्वीकार गरेको घोषणा नेपालको सरकारले गर्नु पर्दछ।
- १३) यातनाविरुद्धको महासन्धिको इच्छाधीन प्रलेखको अनुमोदन गरिनु पर्दछ र स्वतन्त्र अनुगमन संयन्त्रको स्थापना गरी बन्दीगृहको भ्रमण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ।

- १४) प्रतिनिधि सभा नरहेको अवस्थामा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगका प्रतिनिधिको नियुक्ति पारदर्शी र व्यापक छलफलद्वारा गरिनु पर्दछ।
- १५) फौजदारी अदालतको रोम विधानको अनुमोदन गरिनु पर्दछ।
- १६) प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी र शाही नेपाली सेनालाई भर्नापश्चात र पहिल्यै भर्ती भएकाहरूलाई समेत मानवअधिकार शिक्षा, प्रभावकारी केरकार तथा अनुगमन प्रविधियुक्त पाठ्यक्रम समावेश भएको तालिम समय-समयमा उपलब्ध गराइनु पर्दछ।
- १७) सार्वजनिक व्यक्ति, सुरक्षाकर्मी, कानून व्यवसायी तथा न्यायपालिका प्रतिनिधिहरूका निम्ति यातनाविरुद्धको महासन्धिको सिद्धान्तहरूको व्यवस्थित तालिम र चेतनामूलक अभियान सञ्चालन गरिनु पर्दछ।
- १८) संयुक्त राष्ट्रसंघीय शान्ति सेनाका लागि सिफारिशमा पर्ने सुरक्षाकर्मीहरूको योग्यताका सन्दर्भमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय उच्चयुक्तको कार्यालयको व्यक्ति वा सामूहिक निकायप्रति लक्षित सिफारिसलाई मान्यता प्रदान गर्नु पर्छ।

विशेष समाधिकक्षकले माओवादी पक्षलाई पनि यातना, क्रूर अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार तथा सजाय रोक्न आग्रह गर्नुका साथै महिला तथा बालबालिकालाई बलजपती आफ्नो सेनामा भर्ती गर्ने कार्य रोक्न आह्वान गर्नु भएको छ।

विशेष समाधिकक्षकले संयुक्त राष्ट्रसंघीय उच्चआयुक्तको कार्यालयलगायतका अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थासँग सहकार्य गर्दै उनीहरूलाई उल्लेखित सुझावहरूको अनुगमनका लागि सहयोग गर्न आग्रहसमेत गर्नु भएको छ।

यातनाविरुद्ध महासन्धिको इच्छाधीन आलेख

यातनाविरुद्धको महासन्धिलाई सही रूपमा पालना गर्न र महासन्धिको उद्देश्य प्राप्तिका लागि नियन्त्रण प्रणालीको विकास गर्नका लागि यस इच्छाधीन आलेखलाई संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाबाट १८ डिसेम्बर २००२ मा पारित गरी अनुमोदनका लागि खुला गरिएको हो ।

यातनाका कारण स्वतन्त्रताबाट वञ्चित रहेका व्यक्तिहरूका लागि सशक्त संरक्षण पद्धतिको विकास गर्नु महासन्धिको उद्देश्य रहेको इच्छाधीन आलेखको प्रस्तावनामा बताइएको छ। यसरी इच्छाधीन आलेखले यातना नियन्त्रण प्रणालीको विकास गरी व्यक्तिहरूको स्वतन्त्रताको हनन भएको अवस्थामा उपचार गर्ने दायित्व पक्ष राष्ट्रको भएको निर्धारण गरेको छ।

व्यक्तिको स्वतन्त्रताको हनन हुने बन्दी गृहहरूमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूद्वारा नियमित र आवधिक रूपमा भ्रमण गर्ने व्यवस्था इच्छाधीन आलेखको धारा १ मा गरिएको छ। स्वतन्त्रताको हनन भएका व्यक्तिहरूको संरक्षणका लागि आवश्यक परेको समयमा पनि त्यस्तो भ्रमण गर्न सकिन्छ।

इच्छाधीन आलेखअन्तर्गतका कार्यहरू प्रमुखतः यातनाविरुद्धको महासन्धि अनुरूप गठन गरिएको यातनाविरुद्धको समितिअन्तर्गत यातना नियन्त्रणका लागि गठित उपसमिति र स्वतन्त्र राष्ट्रिय यातना नियन्त्रण प्रणाली गरी दुई प्रक्रियाद्वारा पूरा गर्न सकिन्छ।

यातनाविरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय उपसमिति

धारा २ अन्तर्गत स्थापित उपसमितिमा १० जना सदस्यहरू रहन्छन्, जो उच्च नैतिक चरित्र भएका न्याय प्रशासनको (विशेष गरेर फौजदारी कानून, कारागार अथवा प्रहरी प्रशासन) क्षेत्रमा पेसागत अनुभव भएका अथवा स्वतन्त्रता हनन भएका व्यक्तिहरूको व्यवहार गर्ने क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्तिहरू रहन्छन्।

यस्तो उपसमितिले पक्षराष्ट्रको नियमित भ्रमण गर्छन्। यातनाको स्थिति र पक्षराष्ट्रद्वारा महासन्धिअन्तर्गतको दायित्वको कार्यान्वयनका बारेमा भ्रमणको समयमा उपसमितिले बन्दी गृहहरूको अवस्थाका बारेमा निरीक्षण गर्ने, व्यक्तिहरूलाई गरिएको व्यवहारका बारेमा जानकारी लिने र उनीहरूको

संरक्षणका बारेमा अवलोकन गरी पक्षराष्ट्रलाई सुभाब दिने गर्छन्।

पक्षराष्ट्रलाई आफ्नो आवश्यक व्यावहारिक व्यवस्थापनका लागि उपसमितिले सम्भावित भ्रमणबारे जानकारी गराउँछ। धारा १२ अनुसार पक्षराष्ट्रले भ्रमणको समयमा उपसमितिलाई आवश्यक सम्पूर्ण सहयोग दिनु पर्छ। साथै पक्षराष्ट्रले उपसमितिलाई आवश्यक सूचनाहरू, जस्तै : स्वतन्त्रता हनन भएका व्यक्तिहरूको संख्या, उनीहरूलाई गरिएको व्यवहार र बन्दी गृहको अवस्था र बन्दी गृह र बन्दी गृह अवस्थित ठाउँको पहुँच, मा सहयोग गर्नु पर्छ। उपसमितिलाई यसले चाहेको स्वतन्त्रता हनन भएको व्यक्तिसँग चाहेको स्थानमा गोप्य अन्तर्वार्ता लिन पनि वातावरण मिलाइदिनु पर्छ। पक्षराष्ट्रले राष्ट्रिय प्रतिरक्षा, सार्वजनिक सुरक्षा, प्राकृतिक प्रकोप वा गम्भीर संकटक अवस्थामा मात्र उपसमितिलाई त्यस्ता स्थानहरूको भ्रमण गर्नबाट रोक्न सक्छ। यस्तो रोकावट अस्थायी प्रकृतिको हुन्छ।

उपसमितिले प्रतिवेदन बुझाउने प्रक्रियाबारे धारा १६ मा व्यवस्था गरिएको छ। पक्षराष्ट्रको भ्रमण गरेपछि उपसमितिले आफूले गरेको अध्ययन र पाएका तथ्यका आधारमा उक्त राष्ट्रलाई गोप्यरूपमा सिफारिस/सुभाब गर्न सक्छ र यदि उपयुक्त ठानेमा राष्ट्रिय यातना नियन्त्रण प्रणालीमा पनि जानकारी गराउन सक्छ। पक्षराष्ट्रबाट त्यसउपर जानकारी प्राप्त भएपछि उपसमितिले आफ्नो प्रतिवेदनलाई सार्वजनिक गर्छ। उपसमितिले यातनाविरुद्धको समितिमा प्रस्तुत गर्ने वार्षिक प्रतिवेदनमा यसबारे उल्लेख गर्न सक्छ। यदि पक्षराष्ट्रले उपसमितिलाई सहयोग गर्न इन्कार गरेमा अथवा उपसमितिको सुभाबका आधारमा यातनाको स्थितिमा सुधार गर्न आवश्यक कदम नचालेमा यातनाविरुद्धको समितिले त्यस सम्बन्धमा विज्ञप्ति जारी गर्न अथवा उपसमितिको प्रतिवेदन प्रकाशन गर्न सक्छ।

राष्ट्रिय यातना नियन्त्रण प्रणाली

यातनाको रोकथामका लागि राष्ट्रियस्तरमा एक वा एकभन्दा बन्दी स्वतन्त्र राष्ट्रिय प्रतिरोधात्मक प्रणालीहरूको स्थापना गर्न सकिने व्यवस्था इच्छाधीन आलेखको धारा ३ र १७ मा गरिएको छ। राज्यले यस इच्छाधीन आलेख अनुमोदन गरेको एक वर्षभित्र यस्तो प्रणालीको विकास गर्नु पर्छ। कुनै विशेष प्रकारको राष्ट्रिय प्रणालीबारे उल्लेख नभएको अवस्थामा मानवअधिकार आयोग, अम्बुड्समेन, संसदीय आयोगहरू अथवा गैरसरकारी संस्थाहरूलाई पनि

भएका कारवाही सञ्चालनका लागि तोक्न सकिन्छ। राज्यपक्षको हस्तक्षेपबाट यस्ता निकायहरू मुक्त हुन्छन् भन्ने कुरा राज्यपक्षले निश्चित गर्नु पर्छ। यसरी स्थापना गर्दा पक्षराष्ट्रले निम्न कुरामा ध्यान दिनु पर्छ -

- राष्ट्रिय नियन्त्रण प्रणाली स्वतन्त्र हुनु पर्छ।
- त्यसमा समावेश भएका विशेषज्ञहरू सक्षम र पेसागत ज्ञान भएका, लैंगिक समानता र राज्यका जातीय तथा क्षेत्रीय समूहको प्रतिनिधित्व भएको हुनु पर्छ।
- कार्य सञ्चालनका लागि आवश्यक श्रोत
- राज्यमा रहेका राष्ट्रिय मानवअधिकार संगठनहरूलाई यस्तो जिम्मेवारी दिन सकिन्छ।

स्वतन्त्रता हनन भएका व्यक्तिहरूलाई यातनाबाट जोगाउनका लागि धारा १९ अनुसार यातना नियन्त्रण प्रणाली/पद्धतिअन्तर्गत बन्दी गृहहरूको नियमित भ्रमण गरी र बन्दी गृहहरूको अवस्था र त्यहाँ हुने व्यवहारमा सुधार गर्न पक्षराष्ट्रलाई सुझाव तथा सिफारिस गर्न सकिन्छ। त्यस्तो अवस्थामा राज्यपक्षले नियन्त्रण प्रणाली अन्तर्गतका निकायहरूलाई उनीहरूले चाहेका सूचनाहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नु पर्छ। त्यसरी भ्रमण गरेर दिएका सुझावहरूको पालना र सम्भव भएसम्म त्यस्ता सुझावको कार्यान्वयनतर्फ कदम चाल्नु पर्छ।

राष्ट्रिय यातना नियन्त्रण प्रणालीअन्तर्गत यस्तो निकायले न्याय प्रणाली र विद्यमान कानूनमा आवश्यक सुधार गर्नका लागि सुझाव दिनुका साथै नयाँ कानून निर्माणका लागि प्रस्ताव गर्न पनि सक्छ। धारा २३ को व्यवस्था अनुसार, राष्ट्रिय यातना नियन्त्रण प्रणालीअन्तर्गत पक्षराष्ट्रलाई बुझाइएको वार्षिक प्रतिवेदन पक्षराष्ट्रले आफ्नो भाषामा छापि प्रचार-प्रसार गर्नु पर्छ।

यो आलेख क्रियाशील भइसकेको छैन। किनभने यो क्रियाशील हुनका लागि २० वटा राष्ट्रहरूले अनुमोदन गरेको हुनु पर्दछ। हालसम्म यस आलेखलाई १८ राष्ट्रले अनुमोदन गरेका छन्। ५० वटा राष्ट्रहरूले यसमा हस्ताक्षर गरिसकेका छन्।

यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड विरुद्धको महासन्धि

महासभाको १० डिसेम्बर १९८४ को प्रस्ताव नं ३९/४६ बाट ग्रहण गरी
हस्ताक्षर, अनुमोदन तथा सम्मिलनका लागि खुला भएको
लागूभएको मिति: धारा २७ (१) अनुसार, २६ जुन १९८७,

यस महासन्धिको पक्षराष्ट्रहरू,

संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्रमा घोषित सिद्धान्तहरू अनुसार मानव परिवारका सबै सदस्यहरूको समान तथा प्राकृतिक स्वभावका अधिकारको मान्यता नै विश्वमा स्वतन्त्रता, न्याय तथा शान्तिको आधार हो भन्ने कुराको विचार गर्दै,

मानव व्यक्तिमा अन्तर्निहित मर्यादाबाट ती अधिकारहरू निःसृत हुने कुरालाई स्वीकार गर्दै,

मानवअधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताप्रतिको विश्वव्यापी सम्मान तथा सोको पालना र प्रबर्द्धन गर्ने बडापत्र, खासगरी धारा ५५ अन्तर्गत राष्ट्रहरूको दायित्व विचार गर्दै,

मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा ५ तथा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको धारा ७, जुन धाराहरूले कसैलाई पनि यातना वा क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड दिन नहुने कुराको व्यवस्था गरेका छन्, प्रति ध्यान दिँदै,

महासभाबाट ९ डिसेम्बर १९७५ मा ग्रहण गरिएका सबै व्यक्तिहरूलाई यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्डबाट संरक्षण गर्नेसम्बन्धी घोषणाप्रति समेत ध्यान दिँदै, विश्वभर नै यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्डविरुद्धको संघर्षलाई बढी प्रभावकारी बनाउने इच्छा गर्दै,

देहाय बमोजिम सहमत भएका छन् :

भाग- १

धारा- १

१. यस महासन्धिको प्रयोजनका लागि “यातना” भन्ने शब्दले कुनै सार्वजनिक अधिकारी वा सार्वजनिक आधिकारिक क्षमताको हैसियतले काम गर्ने कुनै व्यक्तिबाट वा निजको सहमति वा मौन सहमतिबाट कुनै व्यक्ति वा तेस्रो व्यक्तिबाट जानकारी वा साविति लिने वा तेस्रो व्यक्तिले गरेको भनी शंका गरिएको कार्यको लागि दण्ड दिने वा सो व्यक्ति वा तेस्रो व्यक्तिलाई त्रास देखाउने वा बलजपती गर्नेजस्ता उद्देश्यहरूका लागि वा कुनै किसिमको भेदभावमा आधारित कुनै कारणका लागि सो व्यक्तिलाई जानी जानी दिइएको शारीरिक वा मानसिक कठोर पीडा वा कष्ट दिने कार्यलाई जनाउँछ। कानुनी बन्देजहरूबाट मात्र उत्पन्न हुने वा त्यस्ता बन्देजहरूमा अन्तर्निहित वा सोसँग अनुसंगिक कुनै कष्ट वा पीडा यसमा समावेश हुँदैन।
२. व्यापक रूपमा लागू हुने व्यवस्था भएको वा हुन सक्ने अन्तर्राष्ट्रिय लिखत वा राष्ट्रिय कानूनप्रति यो धारा पूर्वाग्रहरहित छ।

धारा- २

१. प्रत्येक राज्यपक्षले आफ्नो अधिकार क्षेत्रअन्तर्गतको कुनै इलाकामा यातनाका कार्यहरूको रोकथाम गर्नको लागि प्रभावकारी व्यवस्थापकीय, प्रशासनिक, न्यायिक वा अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।
२. युद्धको स्थिति वा धम्की वा युद्ध होस् वा जस्तोसुकै अपवादजनक परिस्थितिहरू, आन्तरिक राजनीतिक अस्थिरता वा अन्य कुनै पनि सार्वजनिक संकट होस्, लाई यातनाको औचित्यको रूपमा स्वीकार गर्न सकिने छैन।
३. माथिल्लो तहको अधिकृत वा सार्वजनिक निकायको आदेशलाई यातनाको औचित्यताको रूपमा स्वीकार गर्न सकिने छैन।

धारा- ३

१. कुनै पनि पक्षराष्ट्रले कुनै व्यक्तिलाई अर्को राष्ट्र, जहाँ सो व्यक्ति यातना

दिइने खतरामा पर्न सक्दछ भन्ने कुरा विश्वास गर्ने ठोस आधारहरू छन्, मा निकाला गर्ने, फर्काउने वा सुपुर्दगी गर्ने छैन।

२. त्यस्ता आधारहरू भए-नभएको कुरा एकिन गर्ने प्रयोजनका लागि सक्षम निकायहरूले लागू हुने अवस्थामा, सम्बन्धित राष्ट्रमा मानवअधिकारहरूको व्यापक वा आम उलंघनको स्थिर स्वरूपसमेत सबै सान्दर्भिक कुराहरूको विचार गर्ने छन्।

धारा-४

१. प्रत्येक पक्षराष्ट्रले यातनाका सबै कार्यहरू आफ्नो फौजदारी कानूनअन्तर्गत कसूर हुने कुरा सुनिश्चत गर्ने छन्। यो व्यवस्था यातना गर्ने उद्योग तथा कुनै व्यक्तिबाट गरिएका यातनामा जटिलता वा सहभागिता सिर्जना गर्ने सबै कार्यको हकमा लागू हुनेछ।
२. प्रत्येक पक्षराष्ट्रले यी कसुरहरूलाई तिनीहरूको गम्भीर प्रकृतिलाई समेत विचार गरी उपयुक्त दण्ड सजायबाट दण्डनीय बनाउने छन्।

धारा- ५

१. प्रत्येक पक्षराष्ट्रले देहायका अवस्थामा धारा ४ मा उल्लिखित कसूरहरू आफ्नो क्षेत्राधिकार स्थापित गर्न आवश्यक उपायहरू अपनाइने छन्।
  - (क) आफ्नो क्षेत्राधिकारअन्तर्गत कुनै इलाका वा सो राष्ट्रमा दर्ता गरिएको जहाज वा वायुयानमा कसूरहरू गरिएमा,
  - (ख) दोषी अभियुक्त सो राष्ट्रको नागरिक भएमा,
  - (ग) सो राष्ट्रले यसलाई उपयुक्त ठानेको खण्डमा।
२. प्रत्येक पक्षराष्ट्रले आफ्नो क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको कुनै इलाकामा अभियुक्त रहेको र आफूले निजलाई धारा ८ बमोजिम यस धाराको प्रकरण १ मा उल्लिखित कुनै राष्ट्रमा सुपुर्दगी नगर्ने अवस्थामा त्यस्ता कसूरहरूमा आफ्नो क्षेत्राधिकार स्थापित गर्न आवश्यक उपायहरू अपनाउने छन्।
३. यस महासन्धिले आन्तरिक कानूनअनुसार प्रयोग गरिएको कुनै फौजदारी क्षेत्राधिकारलाई अलग गर्दैन।

धारा- ६

१. कुनै पक्षराष्ट्रले उपलब्ध जानकारीको परिक्षणपछि परिस्थितिहरूबाट सो

कुरा गर्नु पर्ने भएमा सो राष्ट्र जसको इलाकामा धारा ४ मा उल्लिखित कुनै कसूर गरेको अभियोग लागेको व्यक्ति रहेको छ, ले सो व्यक्तिलाई हिरासतमा लिने वा निजको उपस्थिति सुनिश्चित गर्न अन्य कानुनी उपायहरू अपनाउनेछ। हिरासत तथा अन्य अन्य कानुनी उपायहरू सो राष्ट्रको कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम हुने छन्, तर अपनाइने कुनै फौजदारी वा सुपुर्दगी कारवाही गर्न आवश्यक समय सम्मको लागि मात्र त्यस्तो हिरासत तथा उपायहरू निरन्तर राख्न सकिने छ।

२. यस्तो राष्ट्रले तथ्यहरूको तत्कालै प्राथमिक जाँचबुझ गर्ने छ।
३. यस धाराको प्रकरण १ अनुसार हिरासतमा रहेको कुनै व्यक्तिलाई निज नागरिक भएको राष्ट्रका निकटतम उपयुक्त प्रतिनिधिसँग वा निज राज्यविहीन व्यक्ति भएमा, निज प्रायःजसो बस्ने राष्ट्रको प्रतिनिधिसँग तत्कालै सञ्चार सम्पर्क गर्न सहायता गरिने छ।
४. कुनै राष्ट्रले यस धारा अनुसार कुनै पनि व्यक्तिलाई हिरासतमा लिएमा सो राष्ट्रले धारा ५ को प्रकरण १ मा उल्लिखित राष्ट्रलाई त्यस्तो व्यक्ति हिरासतमा रहेको तथ्य तथा निजलाई थुनुवाको सर्म्थन गर्ने परिस्थितिको तत्कालै जानकारी दिनेछ। यस धाराको प्रकरण २ मा उल्लिखित प्रारम्भिक छानबिन गर्ने राष्ट्रले उल्लिखित राष्ट्रहरूलाई आफ्नो ठहरको अविलम्ब जानकारी दिने छ र आफूले क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्ने नगर्ने कुरासमेत जनाउने छ।

धारा- ७

१. पक्षराष्ट्र, जसको क्षेत्राधिकारान्तर्गतको इलाकामा धारा ४ मा बमोजिम कुनै पनि कसूर गरेको अभियोग लागेको व्यक्ति भेटिएको छ, ले धारा ५ मा उल्लिखित मुद्दाहरूमा सो राष्ट्रले निजलाई सुपुर्दगी नगरेमा मुद्दा चलाउने उद्देश्यको लागि सो मुद्दालाई आफ्ना अधिकारीहरूसमक्ष पेश गर्ने छ।
२. यी अधिकारीहरूले सो राष्ट्रको कानूनान्तर्गत गम्भीर प्रकृतिको कुनै सामान्य कसूरसरह सोही तवरमा आफ्ना निर्णयहरू लिने छन्। धारा ५ को प्रकरण २ बमोजिमका मुद्दाहरूमा, मुद्दा चलाउन तथा सजाय दिनका लागि आवश्यक प्रमाणको स्तर कुनै पनि हालतमा धारा ५ को प्रकरण १ बमोजिमका मुद्दाहरूमा लागू हुने प्रमाणको स्तरभन्दा कम कठोर हुने छैन।

३. कुनै व्यक्ति, जसको सम्बन्धमा धारा ४ बमोजिमका कसूरहरूमध्ये कुनै कसूरका सम्बन्धमा कारवाही अघि बढाइएको छ, लाई कारवाहीको सबै तहमा स्वच्छ व्यवहारको प्रत्याभूति दिइने छ।

धारा- ८

१. धारा ४ बमोजिमका कसूरहरू पक्षराष्ट्रहरूबीच विद्यमान कुनै सुपुर्दगी सन्धिमा सुपुर्दगीयोग्य कसूरहरू तिनीहरूका बीच सम्पन्न हुने प्रत्येक सुपुर्दगी सन्धिमा सुपुर्दगीयोग्य कसूरहरूको रूपमा समावेश गर्न प्रतिज्ञा गर्दछन्।
२. सुपुर्दगीलाई सन्धिको विद्यमानतामा सर्तयुक्त बनाउने कुनै पक्षराष्ट्रले आफूसँग सुपुर्दगी सन्धि सम्पन्न नभएको अर्को पक्षराष्ट्रबाट सुपुर्दगीको लागि अनुरोध प्राप्त गरेमा यो महासन्धिलाई त्यस्तो कसूरका सम्बन्धमा सुपुर्दगीका लागि कानुनी आधारको रूपमा लिन सक्ने छ। सुपुर्दगी अनुरोध गरिएको राष्ट्रको कानूनद्वारा व्यवस्था गरिएका अन्य अवस्थाहरूका अधीनमा रहने छ।
३. सन्धिको विद्यमानतामा सुपुर्दगीलाई सर्तयुक्त नबनाउने पक्षराष्ट्रहरूले त्यस्ता कसूरहरूलाई अनुरोध गरिएको राष्ट्रको कानूनद्वारा व्यवस्था गरिएका अवस्थाहरूको अधीनमा रहने गरी आफूहरूबीच सुपुर्दगीयोग्य कसूरहरूको रूपमा स्वीकार गर्ने छन्।
४. त्यस्ता कसूरहरूलाई पक्षराष्ट्रहरूबीच सुपुर्दगीको प्रयोजनका लागि, ती घटेका स्थानमा मात्रै गरेको नभई धारा ५ को प्रकरण १ अनुसार क्षेत्राधिकार स्थापना गर्न आवश्यक राष्ट्रहरूका इलाकाहरूमा समेत भएको सरह व्यवहार गरिने छ।

धारा- ९

१. पक्षराष्ट्रहरूले एक-अर्कालाई धारा ४ बमोजिमका कुनै कसूरका सम्बन्धमा गरिएको फौजदारी कारवाहीका सन्दर्भमा कारवाहीको लागि आफूसँग भएका सबै आवश्यक प्रमाणको आपूर्तिलगायतको अधिकतम सहयोग प्रदान गर्ने छन्।
२. पक्षराष्ट्रहरूले आफूहरूबीच हुन सक्ने आपसी न्यायिक सहयोगसम्बन्धी कुनै

सन्धिहरूअनुरूप यस धाराको प्रकरणअन्तर्गतका आफ्ना दायित्वहरू पूरा गर्ने छन्।

धारा- १०

१. प्रत्येक पक्षराष्ट्रले कानून कार्यान्वयन कर्मचारी, निजामती वा सैनिक, चिकित्सा कर्मचारी, सार्वजनिक अधिकारी तथा कुनै प्रकारको पक्राउ, थुना वा कैदमा परेको कुनै व्यक्तिको थुना, सोधपुछ वा उपचारमा संलग्न हुने अन्य व्यक्तिहरूको तालीममा यातना निषेधसम्बन्धी शिक्षा तथा जानकारी पूर्ण रूपमा समावेश गरिएको कुरा सुनिश्चित गर्ने छन्।
२. प्रत्येक पक्षराष्ट्रले यो निषेधलाई त्यस्तो कुनै व्यक्तिको कर्तव्य र कामहरूका सम्बन्धमा जारी गरिएका नियम वा निर्देशनहरूमा समावेश गर्ने छ।

धारा- ११

प्रत्येक पक्षराष्ट्रले यातनाको कुनै पनि स्थितिलाई रोक लगाउने उद्देश्यले आफ्नो क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको कुनै इलाकामा कुनै पनि प्रकारको पक्राउ, थुना वा कैदमा रहेका व्यक्तिहरूको थुना वा व्यवहारका लागि सोधपुछका नियमहरू, निर्देशनहरू, विधिहरू तथा व्यवहारलाई एवं प्रबन्धहरूलाई पुनरावलोकन अन्तर्गत राख्ने छ।

धारा- १२

प्रत्येक पक्षराष्ट्रले आफ्नो क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको कुनै इलाकामा यातनाको कार्य गरिएको विश्वास हुने मनासिव आधार भएको अवस्थामा आफ्ना सक्षम अधिकारीहरूले छिटो तथा निष्पक्ष अनुसन्धान अगाडि बढाउने कुरा सुनिश्चित गर्ने छन्।

धारा- १३

प्रत्येक पक्षराष्ट्रले आफ्नो क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको कुनै इलाकामा यातना दिइएको भनी आरोप लगाउने कुनै व्यक्तिलाई अधिकारीहरूसमक्ष उजुरी गर्ने वा निजहरूबाट आफ्नो मुद्दाको छिटो तथा निष्पक्ष रूपमा परीक्षण गरिपाउने अधिकार भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने छन्। उजुरवाला वा साक्षीहरूलाई निजको

उजुरी वा निजले दिएको कुनै प्रमाणको परिणामको रूपमा यसै दुर्व्यवहार वा धम्कीबाट संरक्षण गर्न कदमहरू चालिने छन्।

धारा- १४

१. प्रत्येक पक्षराष्ट्रले यातनाको कार्यबाट पीडित व्यक्तिले उद्धार पाउने तथा संभव भएसम्म पूर्ण सो व्यक्तिको पुनर्स्थापनाको उपायहरूलगायत उचित तथा पर्याप्त क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न लागू गराउन सकिने अधिकार प्राप्त गर्दछ भन्ने कुरा आफ्नो कानुनी प्रणालीमा सुनिश्चित गर्ने छन्। यातनाको फलस्वरूप पीडित भएको व्यक्तिको मृत्यु भएमा उसका आश्रितहरूलाई क्षतिपूर्ति पाउने अधिकार हुने छ।
२. यस धाराका कुनै कुराले पीडित वा अन्य व्यक्तिहरूले क्षतिपूर्ति पाउने राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत विद्यमान कुनै पनि अधिकारलाई प्रभाव पार्ने छैन।

धारा- १५

प्रत्येक पक्षराष्ट्रले यातनाको परिणाम स्वरूप गरिएको ठहर भएको कुनै बयानलाई यातना दिएको आरोप लागेको व्यक्तिविरुद्ध सो बयान गरिएको कुराको प्रमाणको रूपमा बाहेक कुनै पनि कारवाहीमा प्रमाणको रूपमा नलिइने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ।

धारा- १६

१. प्रत्येक पक्षराष्ट्रले धारा १ मा परिभाषित यातनाको कार्यभित्र नपर्ने क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायका अन्य कार्यहरू कुनै सार्वजनिक अधिकारी वा सार्वजनिक क्षमताको हैसियतमा कार्य गर्ने अन्य व्यक्तिबाट वा निजको प्रोत्साहन वा सहमतिमा वा मन्जुरीबाट गरिएकोमा, आफ्नो क्षेत्राधिकारअन्तर्गतका कुनै पनि क्षेत्रमा रोक लगाउने कुराको प्रतिज्ञा गर्नेछ। खासगरी धारा १०, ११, १२ र १३ मा उल्लिखित दायित्वहरू क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायका अन्य स्वरूपको सन्दर्भमा यातनाको सम्बन्धमा फेर बदल सहित लागू हुनेछन्।
२. यस महासन्धिको व्यवस्थाहरूले क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय निषेध गर्ने वा सुपुर्दगी वा निष्काशनसँग सम्बन्ध राख्ने अन्य कुनै

अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजका वा राष्ट्रिय कानून व्यवस्थाहरूमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छैनन्।

भाग- २

धारा- १७

१. यसपछि व्यवस्था गरिएका कार्यहरू गर्ने यातना विरुद्धको समिति (यसपछि “समिति” भनिएको) को स्थापना गरिनेछ। समितिमा उच्च नैतिक अडान र मानवअधिकारको क्षेत्रमा सक्षमता स्वीकार गरिएका दश जना विशेषज्ञहरू रहनेछन्। निजहरूले आफ्नो व्यक्तिगत क्षमतामा सेवा गर्नेछन्। विशेषज्ञहरू समन्यायिक भौगोलिक विभाजन तथा कानुनी अनुभव भएका केही व्यक्तिहरूको सहभागिताको उपयोगितामा ध्यान दिई पक्षराष्ट्रहरूबाट निर्वाचित हुने छन्।
२. पक्षराष्ट्रहरूबाट मनोनित व्यक्तिहरूको सूचीबाट गोप्य मतदानद्वारा समितिका सदस्यहरू निर्वाचित हुने छन्। प्रत्येक पक्षराष्ट्रले आफ्ना नागरिकहरूमध्येबाट एक व्यक्ति मनोनयन गर्न सक्नेछ। पक्षराष्ट्रहरूले नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारहरूसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रअन्तर्गत स्थापित मानवअधिकार समितिका समेत सदस्य भएका तथा यातना विरुद्धको समितिमा सेवा गर्न इच्छुक व्यक्तिहरूको मनोनयनको उपयोगितालाई विचार गर्ने छन्।
३. संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवद्वारा बोलाइएको पक्षराष्ट्रहरूको द्विवार्षिक बैठकहरूमा समितिका सदस्यहरूको निर्वाचन गरिने छ। पक्षराष्ट्रहरूको दुई तिहाई संख्यालाई गणपुरक संख्या मानिने ती बैठकहरूमा सबभन्दा बढी मत तथा बैठकमा उपस्थित भै मतदान गर्ने पक्षराष्ट्रहरूका प्रतिनिधिहरूको मतको पूर्ण बहुमत प्राप्त गर्ने मनोनित व्यक्तिहरू नै समितिमा निर्वाचित हुने छन्।
४. प्रस्तुत महासन्धि लागू भएको मितिले ६ महिना भित्रै प्रारम्भिक निर्वाचन गरिने छ। प्रत्येक बैठकको मितिभन्दा कमिमा चार महिना अगावै संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले पक्षराष्ट्रहरूलाई ३ महिनाभित्र तिनीहरूका मनोनयनहरू पेस गर्न आमन्त्रण गर्दै पत्र पठाउनेछन्। महासचिवले त्यसरी मनोनित सबै व्यक्तिहरूको वर्णानुक्रममा तिनीहरूको मनोनयन गर्ने

पक्षराष्ट्रहरू उल्लेख गरिएको एउटत सूची तयार गरी सो सूची पक्षराष्ट्रहरूसमक्ष पेश गर्ने छन्।

५. समितिका सदस्यहरू चार वर्षका अवधिका लागि निर्वाचित हुने छन्। पुनः मनोनित भएमा तिनीहरू पुनर्निर्वाचनका लागि योग्य हुने छन्। तर प्रथम निर्वाचनमा निर्वाचित सदस्यहरूमध्ये पाँच जना सदस्यहरूको पदावधि २ वर्षको अन्त्यमा समाप्त हुनेछ, प्रथम निर्वाचनको तत्कालै पछि यी पाँचजना सदस्यहरूको नाम यस धाराको प्रकरण ३ बमोनिमका समितिको अध्यक्षद्वारा गोला हालेर छानिने छ।
६. समितिको कुनै सदस्यको मृत्यु भएमा वा निजले राजिनामा दिएमा वा अन्य कुनै कारणले समितिमा रही आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न नसको भएमा निजलाई मनोनयन गर्ने पक्षराष्ट्रले निजको बाँकी पदावधिको लागि सेवागर्न आफ्ना नागरिकहरूमध्येबाट अर्को विशेषज्ञ नियुक्त गर्ने छ, त्यस्तो नियुक्तिलाई पक्षराष्ट्रहरूको बहुमतले स्वीकृति गर्नु पर्ने छ। पक्षराष्ट्रहरूमध्ये पचास प्रतिशत वा सो भन्दा बढी राष्ट्रले संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवबाट प्रस्तावित नियुक्तिको जानकारी पाएको ६ हप्ताभित्र नकारात्मक जवाफ नदिएमा स्वीकृति गरेको मानिने छ।
७. समितिको कर्तव्य पूरा गर्दाको समयमा समितिका सदस्यहरूको खर्चका लागि पक्षराष्ट्रहरू उत्तरदायी हुने छन्।

धारा- १८

१. समितिले आफ्ना अधिकारीहरू दुई वर्षको पदावधिका लागि निर्वाचित गर्नेछ। उनीहरू पुनर्निर्वाचित हुन सक्ने छन्।
२. समितिले आफ्नै कार्यविधिका नियमहरू आफै निर्धारण गर्नेछ, तर ती नियमहरूले अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूको व्यवस्था गर्नेछः
(क) ६ जना सदस्यहरूको गणपूरक संख्या हुने छ।
(ख) समितिका निर्णयहरू उपस्थित सदस्यहरूको बहुमतबाट गरिने छ।
३. संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले यस महासन्धिअन्तर्गत समितिका कार्यको प्रभावकारी सम्पादनका लागि आवश्यक कर्मचारी तथा सुविधाहरू उपलब्ध गराउने छन्।
४. संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले समितिको प्राथमिक बैठक बोलाउनेछन्।

प्रारम्भिक बैठक पछि समितिको कार्यविधिका निर्णयहरूमा व्यवस्था भए बमोजिमको समयमा समितिको बैठक बस्ने छ।

५. पक्षराष्ट्रहरूका तथा समितिका बैठकका सम्बन्धमा भएका खर्चहरूलगायत कर्मचारीको खर्च तथा सुविधाहरू वापत खर्च जस्ता यस धाराको प्रकरण ३ अनुसार संयुक्त राष्ट्रसंघबाट व्यहोरिएका खर्च वापत संयुक्त राष्ट्रसंघलाई गर्नु पर्ने शोधभर्नाको लागि पक्षराष्ट्रहरू उत्तरदायी हुने छन्।

धारा- १९

१. पक्षराष्ट्रहरूले यस महासन्धिअन्तर्गतका आफूना प्रतिज्ञाहरू लागू गर्न आफूले अपनाएका उपायहरूसम्बन्धी प्रतिवेदनहरू सम्बन्धित पक्षराष्ट्रका हकमा यो महासन्धि लागू भएको मितिले एक वर्षभित्र संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव मार्फत समितिसमक्ष पेश गर्ने छन्। त्यसपछि पक्षराष्ट्रहरूले आफूले प्रत्येक चार वर्षमा अपनाएका नयाँ उपायहरूसम्बन्धी पूरक प्रतिवेदनहरू तथा समितिले अनुरोध गरे बमोजिमका अन्य प्रतिवेदनहरू पेश गर्ने छन्।
२. संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले प्रतिवेदनहरू सबै पक्षराष्ट्रहरूलाई पठाउने छन्।
३. प्रत्येक प्रतिवेदन समितिबाट विचार गरिनेछ, समितिले प्रतिवेदन उपर आफूले उपयुक्त सम्झका टिप्पणीहरू गर्न सक्ने छ र त्यस्ता टिप्पणीहरू सम्बन्धित पक्षराष्ट्रलाई पठाउने छ। सो पक्षराष्ट्रले आफूले रोजेका कुनै भनाई समेत समितिलाई आफ्नो प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने छ।
४. आफूबाट यस धाराको प्रकरण ३ बमोजिम गरिएका टिप्पणीहरूलगायत पक्षराष्ट्रबाट तत्सम्बन्धमा प्राप्त भनाईहरू धारा २४ बमोजिम पेश गर्ने आफ्नो प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने कुरा समितिले आफ्नो स्वविवेकमा निर्णय गर्न सक्ने छ। सम्बन्धित पक्षराष्ट्रबाट त्यसरी अनुरोध गरिएमा समितिले यस धाराको प्रकरण १ अन्तर्गत पेश गरिएको प्रतिवेदनको प्रति समेत संलग्न गर्न सक्ने छ।

धारा- २०

१. कुनै पक्षराष्ट्रको इलाकामा यातना व्यवस्थित रूपमा व्यवहार भइरहेको छ भन्ने कुराको सन्तोषजनक प्रमाण रहेको भन्ने संकेतहरू देखिने भरपर्दो

- जानकारी समितिले प्राप्त गरेमा समितिले सो पक्षराष्ट्रलाई सो जानकारीको परीक्षा गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन तथा यस उद्देश्यका लागि सम्बन्धित जानकारीका सम्बन्धमा भनाईहरू पेश गर्न निम्त्याउने छ।
२. सम्बन्धित पक्षराष्ट्रबाट पेश गर्न सकिने कुनै भनाईहरू एवं आफूसँग उपलब्ध कुनै अन्य सम्बन्धित जानकारीलाई दृष्टिगत गरी समितिले आफ्नो एक वा सो भन्दा बढी सदस्यहरूलाई गोप्य रूपमा छानबिन गर्न र समितिसमक्ष तुरुन्तै प्रतिवेदन पेश गर्न खटाउन सक्ने छ।
  ३. यस धाराको प्रकरण २ अनुसार छानबिन गरिएमा समितिले सम्बन्धित पक्षराष्ट्रको सहयोग माग गर्ने छ। सो पक्षराष्ट्रसँगको सहमतिमा, त्यसतो छानबिनमा यसको इलाकाको भ्रमण पनि समावेश हुन सक्ने छ।
  ४. यस धाराको प्रकरण २ अनुसार पेश गरिएका अन्य सदस्य वा सदस्यहरूको ठहर परीक्षण गरेपछि समितिले यी ठहरहरू एवं परिस्थितिअनुरूप उपयुक्त देखिने टिप्पणी वा सुझावहरू सम्बन्धित पक्षराष्ट्रलाई पठाउने छ।
  ५. यस धाराक प्रकरण १ देखि ४ मा उल्लिखित समितिको सबै कारवाही गोप्य हुनेछ र कारवाहीका सबै चरणहरूमा पक्षराष्ट्रको सहयोग खोजिने छ। प्रकरण २ अनुसार गरिएको छानबिन सम्बन्धमा त्यस्ता कारवाही पूरा भएपछि समितिले सम्बन्धित पक्षराष्ट्रसँग परामर्श गरेपछि कारवाहीको परिणामको सारांशगत व्यहोरा धारा २४ अन्तर्गत पेश गरिने आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने निर्णय गर्न सक्ने छ।

धारा- २१

१. यस महासन्धिको कुनै पक्षराष्ट्रले यस महासन्धिअन्तर्गत अर्को कुनै पक्षराष्ट्रले आफ्नो दायित्व पूरा गरिरहेको छैन भनी दावी गरेको सूचना प्राप्त गर्न तथा सो उपर विचार गर्न सक्ने समितिको सक्षमता स्वीकार गरेको कुरा यस धाराअन्तर्गत कुनै पनि समयमा घोषणा गर्न सक्ने छ। समितिको सक्षमता स्वीकार गरी घोषणा गरेको पक्षराष्ट्रबाट पेश गरिएका सूचना मात्र यस धारामा उल्लेख गरिएको कार्यविधिअनुरूप ग्रहण गर्न र सोउपर विचार गर्न सकिने छ त्यस्तो घोषणा नगरिएको कुनै पक्षराष्ट्रसँग सम्बन्धित कुनै सूचनाउपर समितिले कारवाही गर्ने छैन। यस धाराअन्तर्गत प्राप्त गरिएका सूचनाहरू देहायका कार्यविधिअनुसार हुने छन्।

(क) प्रस्तुत महासन्धिको कुनै पक्षराष्ट्रलाई महासन्धिका व्यवस्थाहरूलाई

अर्को पक्षराष्ट्रले कार्यान्वयन गरिरहेको छैन भन्ने लागेमा सो पक्षराष्ट्रले लिखित सूचनाद्वारा सो कुरा त्यस्तो पक्षराष्ट्रको ध्यानमा ल्याउन सक्ने छ। सूचना प्राप्त गरेको ३ महिनाभित्र सूचना प्राप्त गर्ने राष्ट्रले सूचना पठाउने राष्ट्रलाई विषयवस्तु स्पष्ट गर्ने व्याख्या वा अन्य कुनै कथन उपलब्ध गराउनेछ र त्यस्तो व्याख्या वा कथन एवं तथा सान्दर्भिक भएसम्म, सो विषयमा लिइएका विचाराधीन रहेका वा उपलब्ध घरेलु कार्यविधि तथा उपचारहरूको सन्दर्भ समेत समावेश गर्नु पर्ने छ।

- (ख) सूचना प्राप्त गर्ने राष्ट्रले प्रारम्भिक सूचना प्राप्त गरेको ६ महिनाभित्र सम्बन्धित दुवै पक्षराष्ट्रहरूको चित्त बुझ्ने गरी सो कुरा समाधान हुन नसकेमा, कुनै राष्ट्रलाई समितिलाई तथा अर्को राष्ट्रलाई सूचना दिएर सो कुरा समितिसमक्ष पेश गर्ने अधिकार हुने छ।
- (ग) सो विषयमा अन्तराष्ट्रिय कानूनका सामान्यतः स्वीकृत सिद्धान्तहरू अनुरूप उपलब्ध सबै घरेलु उपचारहरूको माग गरिएको र त्यस्ता उपचारहरू समाप्त भइसकेको कुरा समितिले एकिन गरिसकेपछि मात्र समितिले आफूसमक्ष पेश गरिएको कुनै कुरामाथि यस धाराअन्तर्गत कारवाही गर्ने छ। उपचारहरू लागू गर्न अनुचित रूपमा ढिलाई हुने अवस्थामा यो व्यवस्थालाई नियमको रूपमा लिइने छैन।
- (घ) यस धाराअन्तर्गतका सूचना परिक्षण गर्दा समितिले गोप्य बैठकहरू गर्ने छ।
- (ङ) उपप्रकरण (ग) का व्यवस्थाहरूको अधिनमा रही, समितिको प्रस्तुत महासन्धिमा व्यवस्था गरिएका दायित्वहरूको सम्मानका आधारमा विषयको मैत्रिपूर्ण समाधान गराउने उद्देश्यले सम्बन्धित पक्षराष्ट्रहरूलाई आफ्नो सद्भावपूर्ण सेवा (गुड अफिसेस) उपलब्ध गराउनेछ। यस प्रयोजनका लागि उपयुक्त भएमा एक अस्थायी मेलमिलाप आयोग गठन गर्न सक्ने छ।
- (च) यस धाराअन्तर्गत आफूसमक्ष पेश गरिएको कुनै कुरामा समितिले उपप्रकरण (ख) बमोजिमका सम्बन्धित पक्षराष्ट्रहरूलाई कुनै सम्बन्धित जानकारी उपलब्ध गराउन अनुरोध गर्न सक्दछ।
- (छ) उपप्रकरण (ख) मा उल्लिखित सम्बन्धित पक्षराष्ट्रहरूलाई सो विषय

उपर समितिमा विचार भइरहेको बेलामा आफ्नो प्रतिनिधित्व गर्न पाउने तथा मौखिक वा लिखितरूपमा जिकीर पेश गर्ने अधिकार हुने छ।

(ज) उपप्रकरण (ख) अन्तर्गत सूचना प्राप्त गरेको मितिले १२ महिनाभित्र समितिले प्रतिवेदन पेश गर्ने छ।

(१) उपप्रकरण (ङ) का अवस्थाभित्र कुनै समाधान प्राप्त भएको अवस्थामा, समितिले आफ्नो प्रतिवेदन, तथ्यहरूको तथा प्राप्त भएको समाधानको संक्षिप्त व्यहोरामा सीमित गर्ने छ।

(२) उपप्रकरण (ङ) का अवस्थाभित्र कुनै समाधान प्राप्त नभएमा समितिले आफ्नो प्रतिवेदन तथ्यहरूको संक्षिप्त व्यहोरामा सीमित गर्नेछ, सम्बन्धित पक्षराष्ट्रहरूबाट पेश गरिएका लिखित जिकीरहरू तथा मौखिक जिकीरहरूको अभिलेख (रिकर्ड) प्रतिवेदनमा साथ संलग्न गरिने छ। प्रत्येक कुरामा, सो प्रतिवेदन सम्बन्धित पक्षराष्ट्रहरूलाई पठाइने छ।

२. यस महासन्धिको पाँचवटा पक्षराष्ट्रहरूले यस धाराको प्रकरण १ अन्तर्गत घोषणाहरू गरिसकेपछि यस धाराका व्यवस्थाहरू लागू हुनेछन्। पक्षराष्ट्रहरूबाट त्यस्ता घोषणाहरू संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवसमक्ष दाखिला गरिनेछ र निजले सोको पत्रहरू अन्य पक्षराष्ट्रहरूलाई पठाउने छन्। महासचिवलाई सूचना दिएर कुनै पनि समयमा घोषणा फिर्ता लिन सकिनेछ। उही धाराअन्तर्गत पठाइसकिएको सूचनाको विषय भएको कुनै कुरा विचार गर्न त्यस्तो फिर्ताले प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छैन। सम्बन्धित पक्षराष्ट्रले नयाँ घोषणा नगरेसम्म फिर्ता लिने कार्यको सूचना प्राप्त गरेपछि त्यस्तो पक्षराष्ट्रबाट कुनै पनि अग्रिम सूचना यस धाराअन्तर्गत प्राप्त गरिने छैन।

धारा- २२

१. यस महासन्धिको कुनै पक्षराष्ट्रहरूले यस महासन्धिको व्यवस्थाको पक्षराष्ट्रबाट उल्लंघन भएर आफू पीडित भएको दावी गर्ने आफ्ना अधिकार क्षेत्रभित्रका व्यक्तिहरूबाट वा निजहरूको तर्फबाट सूचना प्राप्त गर्ने तथा त्यसमाथि विचार गर्ने समितिको सक्षमता स्वीकार गरेको कुराको कुनै पनि

समयमा यस धाराअन्तर्गत घोषणा गर्न सक्नेछ। कुनै सूचना त्यस्तो घोषणा नगरेको कुनै पक्षराष्ट्रसँग सम्बन्धित भएमा समितिले त्यस्तो कुनै सूचना प्राप्त गर्ने छैन।

२. समितिले कुनै सूचना, जुन बेनामी छ वा समितिको विचारमा त्यस्तो सूचना पेश गरिएको कुरा अधिकारको दुरुपयोग हुने वा यस महासन्धिको व्यवस्थाहरू अनुकूल छैन, लाई यस धाराअन्तर्गत अग्राह्य मान्ने छ।
३. प्रकरण २ का व्यवस्थाहरूको अधिनमा रही समितिले यस धाराअन्तर्गत आफूसमक्ष पेश गरिएका कुनै सूचनालाई प्रकरण १ अन्तर्गतको घोषणा गरेको र यस महासन्धिको कुनै व्यवस्था उलंघन गरेको आरोप लागेको यस महासन्धिको पक्षराष्ट्रको ध्यानमा ल्याउने छ। सूचना ग्रहण गर्ने राष्ट्रले विषयवस्तु तथा सो राष्ट्रबाट कुनै उपचार विधि अपनाइएको भए सो समेत स्पष्ट पार्ने लिखित स्पष्टिकरण वा वयानहरू ६ महिनाभित्र समितिसमक्ष पेश गर्ने छ।
४. व्यक्ति तथा सम्बन्धित पक्षराष्ट्र वा त्यस्ता व्यक्ति वा राष्ट्रका तर्फबाट समितिलाई उपलब्ध गराइएका सबै जानकारीका आधारमा समितिले यस धाराअन्तर्गत ग्रहण गरिएका सूचनाहरू उपर विचार गर्ने छ।
५. समितिले देहायका कुरा निश्चित नगरेसम्म कुनै पनि व्यक्तिबाट प्राप्त कुनै पनि सूचना उपर विचार गर्ने छैन।
  - (क) अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धान वा निरोपणका अर्को कार्यविधिअन्तर्गत सोही कुरा छानबिन भएको र भइरहेको छैन,
  - (ख) सो व्यक्तिले सबै उपदबभ घरेलु उपचारहरू उपयोग गरिसकेको छ, उपचारका प्रयोग अनुचित रूपमा लम्बिने भएमा वा यस महासन्धिको उलंघनबाट पीडित भएको व्यक्तिलाई प्रभावकारी उपचार दिन नसक्ने खालको भएमा यो व्यवस्था नियम हुने छैन।
६. यस धाराअन्तर्गत सूचनाहरू छानबिन गर्दा समितिले बन्द बैठक गर्ने छ।
७. समितिले सम्बन्धित पक्षराष्ट्र तथा व्यक्तिलाई आफ्नो विचार पठाउने छ।
८. यस महासन्धिको पाँचवाटा पक्षराष्ट्रहरूले यस धाराको प्रकरण १ अन्तर्गत घोषणाहरू गरिसकेपछि यस धाराका व्यवस्थाहरू लागू हुने छन्। पक्षराष्ट्रबाट त्यस्ता घोषणाहरू संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवसमक्ष दाखिल गरिने छ र निजले सोका प्रतिहरू अन्य पक्षराष्ट्रहरूलाई पठाउने छन्। महासचिवलाई सूचना दिएर कुनै पनि समयमा घोषणा फिर्ता लिन सकिने

छ। यस धाराअन्तर्गत पठाइसकिएको सूचनाको विषय भएको कुनै कुरा विचार गर्न त्यस्तो फिर्ताले प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छैन। सम्बन्धित पक्षराष्ट्रले नयाँ घोषणा नगरेसम्म फिर्ता लिने कार्यको सूचना प्राप्त गरेपछि त्यस्तो व्यक्ति वा निजको तर्फबाट कुनै पनि अग्रिम सूचना यस धाराअन्तर्गत प्राप्त गरिने छैन।

धारा- २३

समितिका सदस्यहरू तथा धारा २१ को प्रकरण १ (ड) अन्तर्गत गठन हुन सक्ने अस्थायी मेलमिलाप आयोगका सदस्यहरूले संयुक्त राष्ट्रसंघको सुविधा तथा उन्मुक्तिहरूसम्बन्धी महासन्धिको सम्बन्धित प्रकरणहरूमा व्यवस्था गरिए बमोजिमका संयुक्त राष्ट्रसंघका लागि कार्यरत विशेषज्ञहरूको सुविधा, विशेषाधिकार तथा उन्मुक्तिहरू पाउने छ।

धारा- २४

सतितिले यस महासन्धिअन्तर्गत आफ्ना कारवाहीसम्बन्धी वार्षिक प्रतिवेदन पक्षराष्ट्रहरू तथा संयुक्त राष्ट्रसंघको साधारण सभासमक्ष पेश गर्ने छ।

भाग- ३

धारा- २५

१. सबै राष्ट्रहरूबाट हस्ताक्षर हुन यो महासन्धि खुला रहने छ।
२. यो महासन्धिका अनुमोदन हुनु पर्ने छ। अनुमोदनका लिखतहरू संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दाखिल गरिने छन्।

धारा- २६

सबै राष्ट्रद्वारा सम्मिलन हुन यो महासन्धि खुला रहेकोछ। सम्मिलनको लिखत संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दाखिला भएपछि सम्मिलन प्रभावकारी हुने छ।

धारा- २७

१. अनुमोदन वा सम्मिलनको वीसौं लिखत संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दाखिल भएको मितिले तीसौं दिनदेखि यो महासन्धि लागू हुने छ।

२. अनुमोदन वा सम्मिलनको बीसौं लिखत दाखिल भएपछि यस महासन्धिको अनुमोदन गर्ने वा यसमा सम्मिलन हुने प्रत्येक राष्ट्रको लागि अनुमोदन वा सम्मिलनको आफ्नो लिखत दाखिल भएको मितिले तीसौं दिनदेखि यो महासन्धि लागू हुने छ।

धारा- २८

१. प्रत्येक राष्ट्रले महासन्धिमा हस्ताक्षर गर्दा वा यसको अनुमोदन गर्दा वा यसमा सम्मिलन हुँदाका बखत आफूले धारा २० मा व्यवस्था गरिए बमोजिमको समितिको सक्षमतलाई मान्यता नदिने कुराको घोषणा गर्न सक्ने छ।
२. यस धाराको प्रकरण १ अनुसार आरक्षण राख्ने कुनै पक्षराष्ट्रले संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई सूचना दिएर त्यस्तो आरक्षण कुनै समयमा फिर्ता लिन सक्ने छ।

धारा- २९

१. यस महासन्धिका कुनै पनि पक्षराष्ट्रले कुनै संशोधन प्रस्ताव गर्न र त्यसलाई संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दर्ता गर्न सक्ने छ। त्यसपछि महासचिवले यस महासन्धिका पक्षराष्ट्रहरूलाई ती प्रस्ताव उपर विचार गर्न र मतदान गर्न पक्षराष्ट्रहरूको सम्मेलनका पक्षमा उनीहरू छुन् वा छैनन भनी उनीहरूलाई सूचना गर्न अनुरोध सहित प्रस्तावित संशोधनको जानकारी दिने छन्। त्यस्तो जानकारी पठाएको मितिले चार महिनाभित्र पक्षराष्ट्रहरूका कम्तिमा एक तिहाई सदस्यहरू यस्तो सम्मेलनको पक्षमा भएमा महासचिवले संयुक्त राष्ट्रसंघको आयोजनामा त्यस्तो सम्मेलन बोलाउने छन्। सम्मेलनमा उपस्थित भई मतदान गर्ने पक्षराष्ट्रहरूको बहुमतबाट ग्रहण गरिएको कुनै संशोधनलाई महासचिवबाट स्वीकृतिका लागि सबै पक्षराष्ट्रहरूसमक्ष पेश गरिने छ।
२. यस धाराको प्रकरण १ अनुसार ग्रहण गरिएको कुनै संशोधन यस महासन्धिका दुई तिहाई पक्षराष्ट्रहरूले, आफूहरूले आ-आफ्नो संवैधानिक प्रक्रियाहरू अनुसार सो संशोधनलाई, स्वीकार गरेको कुराको सूचना संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई दिएपछि लागू हुने छ।

३. संशोधनहरू लागू भएपछि त्यस्तो संशोधन स्वीकार गर्ने पक्षराष्ट्रहरू यस महासन्धिको अरू व्यवस्थाहरू तथा तिनले स्वीकार गरेका कुनै अधिल्ला संशोधनहरूबाट बाँधिन लागेका अन्य पक्षराष्ट्रहरू उपर लागू हुने छन्।

धारा- ३०

१. यो महासन्धिको व्याख्या वा कार्यान्वयनका सम्बन्धमा दुई वा सो भन्दा बढी पक्षराष्ट्रहरूबीचका कुनै विवाद, जुन वार्ताद्वारा समाधान हुन सक्दैन, ती मध्ये कुनै एक पक्षको अनुरोधमा मध्यस्थतासमक्ष पेश गरिने छ। मध्यस्थताका लागि अनुरोध गरेको मितिले ६ महिनाभित्र पक्षहरू मध्यस्थताको गठनका सम्बन्धमा सहमत हुन नसकेमा ती पक्षहरूमध्ये कुनै एक पक्षले अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयको विधान बमोजिम अनुरोध गरी सो विवादलाई सो न्यायालयसमक्ष पेश सक्ने छ।
२. प्रत्येक राष्ट्रले यस महासन्धिमा हस्ताक्षर वा यसलाई अनुमोदन गर्दा वा यसमा सम्मिलन हुँदाका बखत आफू स्वयं यस धाराको प्रकरण १ बाट नबाँधिने विचार गरेको कुराको घोषणा गर्न सक्ने छ। त्यस्तो आरक्षण राख्ने कुनै पक्षराष्ट्रका सम्बन्धमा यस धाराको प्रकरण १ बाट अन्य पक्षराष्ट्रहरू बन्धित हुने छैनन्।
३. यस धाराको प्रकरण २ अनुसार आरक्षण राख्ने कुनै पक्षराष्ट्रले संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई सूचना दिएर यो आरक्षण कुनै पनि समयमा फिर्ता लिन सक्ने छ।

धारा- ३१

१. कुनै पनि पक्षराष्ट्रले संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई लिखित सूचना दिएर यो महासन्धि परित्याग गर्न सक्ने छ। महासचिवबाट सूचना प्राप्त गरेको मितिले एक वर्ष पछि परित्याग लागू हुने छ।
२. सो परित्याग लागू हुने मितिभन्दा अघि भएको कुनै कार्य वा त्रुटिका सम्बन्धमा यस महासन्धिअन्तर्गत आफ्ना दायित्वहरूबाट सो पक्षराष्ट्रलाई मुक्ति दिने प्रभाव त्यस्तो परित्यागको हुने छैन। नत सो परित्याग लागू हुने मितिभन्दा अघि समितिको विचाराधीन सकेको कुनै कुरा उपर निरन्तर

विचार गर्ने कार्यलाई त्यस्तो परित्यागले कुनै रूपमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छ।

३. कुनै पक्षराष्ट्रको परित्याग लागू हुने मितिपछि समितिले सो राष्ट्रसँग सम्बन्धित कुनै नयाँ कुरा उपर विचार सुरु गर्ने छैन।

धारा- ३२

संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले संयुक्त राष्ट्रसंघका सबै राष्ट्रहरू तथा यस महासन्धिमा हस्ताक्षर गरेका वा यसमा सम्मिलत भएका सबै राष्ट्रहरूलाई देहायका कुराहरूको सूचना दिने छन्।

- (क) धारा- २५ तथा २६ अन्तर्गतका हस्ताक्षर, अनुमोदन र सम्मिलनहरू;
(ख) धारा- २५ अन्तर्गत यो महासन्धि लागू हुने मिति तथा धारा- २९ अन्तर्गत कुनै संशोधनहरू लागू हुने मिति;
(ग) धारा- ३१ अन्तर्गतका परित्यागहरू।

धारा- ३३

१. यो महासन्धि, जसको अरबी, चीनियाँ, अंग्रेजी, फ्रान्सेली, रसियाली तथा स्पेनी भाषाका प्रतिहरू समान रूपमा प्रमाणिक छन्, संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दाखिला गरिने छन्।
२. संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले सबै राष्ट्रहरूलाई यो महासन्धिको प्रमाणित प्रतिहरू पठाउने छन्।

स्रोत: श्री ५ को सरकार परराष्ट्र मन्त्रालयबाट अक्टोबर १९९८ मा प्रकाशित "मानव अधिकार नेपाल पक्ष भएका मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको संग्रह"